

Turkish Studies

International Periodical For The Languages, Literature and History of
Turkish or Turkic

ACADEMIC JOURNAL

Prof. Dr. AHMET BURAN ARMAĞANI

Turkish Studies Dergisi, üç ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. *Turkish Studies Dergisi*'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.turkishstudies.net'e aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

Turkish Studies EBSCO, DOAJ, ICAAP, Scientific Commons ve MLA indeksleri tarafından taranmaktadır.

ISSN: 1308-2140

Volume 4/8 Fall 2009

GUEST EDITORS

Ercan ALKAYA
Mehmet Dursun ERDEM

Editor

Mehmet Dursun ERDEM

Associate Editor

Sibel ÜST

General Coordinator

Yavuz ÜNAL

Associate Coordinators

Yavuz BAYRAM
Fikret USLUCAN

Correspondence Coordinator

Fatih USLUER

Owner

Mehmet Dursun ERDEM

Manager

Tuncay BÜLBÜL

Associate Managers

Kadri H. YILMAZ
Erçin ÖZZADE

Board of Managers

Ebru SİLAHŞÖR - Bülent ŞİĞVA - Süleyman Kaan YALÇIN – Murat ŞENGÜL - Şahin
KÖKTÜRK - Şeyma B. KURAN - Münteha GÜL - Ahmet DEMİRTAŞ- Özgür AY-
Önder SEZER- Esra KİRİK

Consulting Board

Marcel ERDAL - Gürer GÜLSEVİN - Leylâ KARAHAN - Ahmet BURAN
Atabey KILIÇ - Mehmet AYDIN - Musa DUMAN –
Hayati DEVELİ - Nurettin DEMİR - Emine YILMAZ - A. Fuat BİLKAN
Orhan KILIÇ - Ali AKAR - Şaban SAĞLIK - D. Ali TÖKEL – Mehmet KARA

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 8 Fall 2009*

General Coordinator of Foreign Editors

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN

Representative of Foreign Country

USA	Robert DANKOFF
Germany	Marcel ERDAL-Zeki KARAKAYA
Greece	Fatih KEMİK
Japan	Yuu KURIBAYASHI
Norway-Swedish	Bernt BRENDAMOEN
England	Fikret TURAN
Albania	Xhemile ABDÛ
Central Asia	Seadet SHİKHİYEVA
Kazakhstan	Gülnar KOKUBASOVA
Kyrgyzstan	Ulanbek ALİMOV-Osman KÖSE
Azerbaijan	Vusale MUSALİ
Uzbekstan	Cabbar İŞANKUL
Halab-Aleppo (Syria)	Ahmet DEMİRTAŞ
Hungary	Bülent BAYRAM
Poland	Öztürk EMİROĞLU

Referees and Advisory Board

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Marcel ERDAL	Frankfurt University
Prof. Dr. Han-woo CHOİ	Eurasia University
Prof. Dr. Bernt BRENDAMOEN	Oslo University
Prof. Dr. Robert DANKOFF	University Of Chicago
Ass. Prof. Yuu KURIBAYASHI	Okayama University
Prof. Dr. Walter ANDREVS	Washington University
Prof. Dr. Emine YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret TURAN	Manchester Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan BOZ	Eskişehir Osmangazi Ü.
Prof. Dr. Ahmet MERMER	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Atabey KILIÇ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati DEVELİ	İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Leyla KARAHAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ	TOOB Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mukim SAĞIR	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin DEMİR	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan KILIÇ	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK	Dicle Üniversitesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 8 Fall 2009*

KADİR ULUSOY

HASSAS KONULARLA İLGİLİ METİNLERİN HERMENEUTİK (YORUMBİLGİSİ) YÖNTEM
ARACILIĞI İLE TARİH ÖĞRETİMİNDE KULLANILMASI :

(ERMENİ MESELESİ ÖRNEĞİ)

*USING THE TEXT RELATING TO THE EXQUISITE SUBJECTS IN HISTORY TEACHING
BY MEANS OF THE HERMENEUTIC METHOD*

(ARMENIAN MATTER AS AN EXAMPLE)

2244-2282

HİLMİ UÇAN

MODERNİZM/POSTMODERNİZM VE J.DERRIDANIN YAPISÖKÜMCÜ
OKUMA VE ANLAMLANDIRMA ÖNERİSİ

*MODERNİZM/POSTMODERNİZM AND DECONSTRUCTIVISM READING
AND SUGGESTION OF EXPLAIN OF J.DERRIDA*

2283-2306

SEYİT BATTAL UĞURLU - MACİT BALIK

SESSİZ EV'İN HAYALETİ: GÜDÜK BİR AYDINLANMA PROJESİ

THE GHOST OF THE HOUSE OF SILENCE:

A DEFICIENT ENLIGHTENMENT PROJECT

2307-2339

SÜLEYMAN KAAAN YALÇIN

TÜRKÇEDE ARTDAMAKSILLAŞMA OLAYININ BİRİNCİL UZUN ÜNLÜLERLE İLGİSİ
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

*AN EVALUATION ON THE RELATION OF VELARISATION IN TURKISH WITH THE
PRIMARY LONG VOWELS*

2340-2357

SERDAR YAVUZ

ŞANLIURFA KARAKEÇİLİLERİNDE DİL DEĞİŞTİRME SÜRECİ

THE PROSESS OF LANGUAGE CHANGING IN KARAKEÇİLIS OF ŞANLIURFA

2358-2368

İLYAS YAZAR

NECÂTİ BEY'İN GAZELLERİNDE AÇAN ÇİÇEKLERİN SULTANI "GÜL"

THE SULTAN OF FLOWERS BLOOMING IN NECATI'S POEMS "ROSE"

2369-2382

NİLÜFER YILDIRIM

SEMBOİLİK BİR DİL HAZİNESİ: HALK ANLATILARI

AS A SYMBOLICAL LANGUAGE TREASURE: FOLK NARRATIVES

2383-2403

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 4 / 8 Fall 2009

SESSİZ EV'İN HAYALETİ: GÜDÜK BİR AYDINLANMA PROJESİ

*Seyit Battal UĞURLU**

*Macit BALIK***

ÖZET

Orhan Pamuk'un (d.1954) ikinci romanı *Sessiz Ev*'de (1983) anlatılan üç kuşaktan ilkinde yer alan Doktor Selahattin Darvinoğlu, Tanzimat döneminde Türk kültür ve düşünce tarihine giren pozitivist düşünceyi temsil eden, aşırı uçlarda gezinen ansiklopedist ve atipik bir aydındır. Eşi Fatma Hanım'ın anılarıyla aktarılan Darvinoğlu, gün yüzüne çıkamayan bir ansiklopedi projesi aracılığıyla, toplum mühendisliği rolünü üstlenmiş ancak bu hedefinde başarısızlığa uğramışlığıyla, Meşrutiyet ve erken Cumhuriyet dönemi pozitivist Türk aydınının bir damarını da temsil eder. Doktor Selahattin'den kalan miras da, kendini adadığı işin kısırlığını vurgulayan sembolik anlamlarla yüklü öğeler üzerinden açıklanır: Yaşamının son dönemlerini yaşamakta olan karısı, Selahattin'in bilimci baskısına ve ihanetine maruz kalmış, evliliğini yaşayamamıştır. Hizmetçisiyle ilişkisinden doğan iki oğlu, karısı tarafından sakat bırakılmış ve romanın anlatı zamanında bedensel açıdan yetersiz, dolayısıyla idealini sürdürme ehliyetine haiz olmayan ve nesep açısından da sorunlu iki evlattır. 12 Eylül dönemine denk düşen ve karşıt uçlar arasındaki çatışmaların sürdüğü karmaşa ortamını anlatan romanda, Selahattin Bey'in torunlarının, eşi Fatma Hanım'ın yaşadığı kasabada geçen bir haftalık zamanı anlatılmaktadır.

*Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, VAN. seyitugurlu@gmail.com.

** Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doktora Öğrencisi, ANKARA. macitbalik@gmail.com.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 4/8 Fall 2009

Pamuk'un politik ve kültürel yaşamımıza ilişkin kodladığı ve ironik mesafeden yansıttığı bu kişi üzerinden; aslında bir ucu Tanzimat'a kadar götürülebilecek, toplumun temel dinamikleriyle örtüşmemiş yeni bir 'aşı'nın Meşrutiyet'ten günümüze değin bıraktığı kısır etki ele alınır. Türk kültür tarihinin pozitivist düşünce çizgisine, anılan roman kanalıyla yöneltilen bu eleştiri, aydının toplumla ilişkisini sorunsallaştırmaktadır. Bu makalede, *Sessiz Ev*'deki Selahattin Darvinoğlu'nun, aydın olarak profiline odaklanılarak; ansiklopedi, pozitivism, toplum mühendisliği ve bunların sosyo-kültürel sonuçlarına ilişkin analitik bir çözümleme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orhan Pamuk, *Sessiz Ev*, pozitivism, Meşrutiyet, Cumhuriyet, Türk aydını.

THE GHOST OF THE HOUSE OF SILENCE: A DEFICIENT ENLIGHTENMENT PROJECT

ABSTRACT

Dr. Selahattin Darvinoğlu, who is in the first one of the three generations that are told in Orhan Pamuk's (b. 1954) second novel *The House of Silence* is an atypical and encyclopedist intellectual, who represents the positivist thinking which entered Turkish thinking and cultural history in the period when political reforms made in the Ottoman State in 1839. Darvinoğlu, who is conveyed by his wife, Fatma's memories, represents Constitutional Monarchy and early Republican Period positivist Turkish Intellectual through an encyclopedia project which can't become reality and the failure of his attempt for being a social engineer. The heritage of Dr. Selahattin is anatomized over the items that are full of symbolic meanings which emphasize the exility of the duty he sacrifices himself for: born from his relationship with his maid; two uneducated sons who were mutilated by his wife, with no future, a deceived wife who is fighting with the ghosts of the past and the encyclopedia which was burnt by this woman for revenge. His wife has been exposed to Selahattin's scientific pressure and his

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

betrayal, so she hasn't been able to live her marriage properly. His two sons from the maid were mutilated by his wife and handicapped throughout the novel, consequently, unable to maintain his ideals and problematic in the aspect of lineage. The one-week-period when Selahattin's grandchildren spend in Fatma's village is described and it corresponds the time of September 12th period, when the chaotic setting because of the conflict between the two contrary sides in the society lasted.

The barren effect of the new 'vaccination' which can be based on the period when political reforms made in the Ottoman State in 1839, but hasn't been coincided with the basic dynamics of the society since the Constitutional Monarchy is discussed over this person who Pamuk codes about our political and cultural lives and reflects from an ironic distance. This criticism about the Turkish cultural history's positivist thinking line, by means of the mentioned novel, problematizes the relationship between the intellectuals and the society. In this article, by focusing on Selahattin Darvinoğlu character's intellectual profile who elapses from the Constitutional Monarchy to early Republican Period, in the novel *The House of Silence*; an analytical analysis is done about encyclopedia, positivism, social engineering and their socio-cultural consequences.

Key Words: Orhan Pamuk, *The House of Silence*, positivism, Constitutional Monarchy, Republic, Turkish intellectuals.

GİRİŞ

Türkiye'de Batılılaşma düşüncesinin ortaya çıkışı Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerine karşı kaybettiği savaşların sonrasına rastlar. Tanzimat'tan çok önce başlayan bu cereyanda birincil amaç, üstünlüğünden kuşku duyulmayan Batı dünyasının ulaştığı seviyenin fikrî ve felsefî temellerini gözlemlemek ve öğrenmektir. Bu noktada Osmanlı'nın klasik âlim profilinde görülen içe dönük, manevî yolculukların yerine gözleme dayalı, dışa dönük bir bilgilenme süreci ikame edilmiştir. Osmanlı idaresi, "başlangıçta sorunun yalnızca Batı'nın teknolojik üstünlüğe sahip olduğuna ve bu teknolojinin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

ithaliyle sorunun çözüleceğine inanmışlardır” (Hanioğlu, 1986: 346). İkinci aşamada ise teknikteki ilerlemenin arkasındaki temel dinamiklerin ilim ve fen olduğuna kanat getirilir. Burada bilimin fazlasıyla aşkını (transcendent) bir konuma oturtularak eskiden dine atfedilen rolün bilimle yer değiştirmesi, neticede toplumun dinî yaşam biçimiyle, yerine geçirilmek istenen bilim arasında bir çatışma ortamı doğmasına da zemin hazırlamıştır. Bilimcilik düşüncesinin Osmanlı aydınlarınca tanınmaya başlandığı dönemde karşılaşılan temel problem, “Avrupa biliminin oldukça maddeci pozitivist bir özellik taşıması(ndan)” (Hanioğlu, 1986: 346) ileri gelmiştir.

Batı dünyasında bilimin temelinde pozitivist düşüncenin olması, Osmanlı aydınlarının kaçınılmaz olarak toplumu maddî değerlerle analiz etmeye de yönelmiş, ortaya çıkan ise din-bilim çatışması olmuştur. Batılılaşma sürecinin başında bilimin ilerlemenin koşulu olarak görülmesi, dönemin aydınlarının pozitivismle temasını, ondan etkilenmesini kaçınılmaz kılmıştır. Nitekim bilime olan inanç sonucu ortaya çıkan “bilimcilik” (scientism) düşüncesini pozitivismle beraber “sistematik bir doktrin haline getiren Auguste Comte olmuş” (Özemer, 2009), bir sonraki aşamada ise bu ideoloji, materyalizmin daha gelişmiş, çağdaş aygıtlarını kullanarak bir üst aşamaya geçmiştir.

19. yüzyılda Batı ile münasebet kuran Osmanlı aydını ilerlemenin temel belirleyenin bilim olduğu kanaatine ulaştıktan sonra, onu elde etmenin tek yolu olarak da pozitivismi görmüştür. Pozitivism, birkaç yönden 19. yüzyıl düşünce hayatı üzerinde etkili olmuştur. Toplumun somut koşullarını temel alan pratik kavramsallaştırmaya önem vermesi, bu kavramsal yapının merkezine bilimin pozitivist arka planını yerleştirmesi bakımından, modernleşme çabalarında eksikliği duyulan düşünsel dayanak noktalarını Osmanlı aydınına kazandırmıştır. Tanzimat’la başlayan reformlar döneminde bilimin bir çeşit kült haline gelmesinde pozitivismin pratik çerçevesi belirleyici olmuştur (Işın, 1986a: 354).

Positivismin Türkiye’ye taşıyıcılığını üstlenen özel bir aydın zümresinden veya teşkilattan söz etmek mümkün değildir. Yeni Osmanlılar Cemiyeti’ne, pozitivist filozoflarla ilgi kuran Şinasi (1824–1871) ve Midhat Paşa’nın (1822–1884) destek oluşunun ve bu cemiyetin bazı üyelerinin pozitif düşünceyle alakalı kimi eserleri tercüme etmesinin (Korlaelçi, 2001: 214), pozitivismin Türkiye’ye gelmesinde etkin rol oynadığı söylenebilir. Fakat bunlardan önce Tanzimat’ın önemli ismi Mustafa Reşid Paşa’nın da pozitivism ile olan bağlantısından söz edilmelidir. Comte’un Reşid Paşa’ya yazdığı bir mektuptan Cevdet Perin şöyle söz eder: “A. Comte’un âlemşümül dine (religion universelle) Türk elçisini de davet etmek üzere

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

kendisine on sayfalık bir mektup yazmıştır. Uzun bir muhakeme silsilesinden sonra filozof, mektubunda, Tanrı'nın yerine ilmi ve beşeriyeti ikame eden yeni dinin peygamberi sıfatı ile Reşid Paşa'ya müracaat ediyor ve ondan yeni bir hatla Doğu'da bu yeni dini yaymasını istiyor” (Aktaran: Korlaelçi, 2001: 215).

Pozitivizmin Mustafa Reşid vasıtasıyla dolaylı bir şekilde etki altına aldığı Osmanlı aydınları, düşüncenin yerleşmesini üç temel alanda gerçekleştirmişlerdir. Birinci aşama, Mustafa Reşid Paşa'nın himayesinde Avrupa'yı görme fırsatı bulan, Şinasi'yle başlayan, aklın eleştirel bir işlev kazandığı düşünsel boyutudur.

Bu safha, 19. yüzyıl Osmanlı toplumunun ilk kez bir bütün olarak kendi kendisini eleştirmeye başladığı dönemdir. Pozitivist etkinin görüldüğü ikinci alan ise bu eleştirel etkinliğin odağına hukukî ve iktisadî rasyonellik anlayışını alarak gelişen kamu yönetimidir. 19. yüzyılın anayasacı akımı içinde kendine muhalif bir konum bulan bu alanın en yetkin sözcüleri arasında Jön Türk öncülerinden Ahmet Rıza belirgin bir öneme sahiptir. Pozitivizmin Osmanlı modernleşmesini etkilediği son alanda ise Ahmet Şuayb'ın başlattığı sanat felsefesi yer almaktadır. Ahmet Şuayb'ın sanatı hem kendi içinde bir bütün hem de varolduğu toplum dolaylı yansıması olarak değerlendirmesi, II. Meşrutiyet'ten sonra estetik ve sosyoloji konularını kapsamlı biçimde gündeme getirmiştir (Işın, 1986a: 354).

1880'li yıllardan itibaren Osmanlı kültür hayatında pozitivism ve benzeri maddeci disiplinlerin etkileriyle oluşan materyalizm görülmeye başlar. Materyalizm çeşitli dolaylı ve dolaysız etkilerle Osmanlı düşünce yapısına dâhil olduktan sonra “ilk evresini II. Meşrutiyet'in ilanıyla tamamlar” (Işın, 1986b: 363). Yaklaşık çeyrek yüzyıl süren bu dönemde materyalizmin algılanış biçimi, onun bağımsız bir felsefe sistemi olmasından çok, diğer din dışı düşünce akımlarıyla organik bir ilişki içinde bulunduğunu göstermektedir. Bir yandan da “Osmanlı aydınlarının ansiklopedist eğilimleri din-dışı düşünce akımları arasında eklektik bir uzlaşmayı zorunlu kıldığından, materyalizm de diğer din-dışı öğretilerle aynı modern kültür mirasına sahip çıkan teorik yapıyı benimsemiştir. Ancak zamanla öz kaynaklarına eğilebilen materyalizm, düşünsel çerçevesini yeterince genişleterek II. Meşrutiyet'ten sonra kendi kavramlarıyla konuşabildiği bir felsefe diline dönüşebilecektir” (Işın, 1986b: 363). Materyalizm, Osmanlı toplumunda hem pozitif bir bilim anlayışı, hem de kendi sistematiğini kurma yolunda ciddi bir ayrışma süreci yaşamış ve oldukça geniş bir çerçeveye yayılmıştır. Osmanlı fikir birikimine sinmiş olan teolojik yaklaşıma karşılık, bilimsel verilerin ışığında bir dünya ve insan tasarımı, gerçekliğin sezgiyle değil, akılla

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

algılanabileceğini öngören bir düşünce açısı; hayatın manevî bir süreç olmayıp, maddesel değişimin deney yoluyla kavranabilir gerçekliği olduğu ilkesi Osmanlı materyalizminin tanım çerçevesini çizmektedir.

Osmanlı materyalizminin çok merkezli yapısı bir bakıma hangi maddî ve manevî etkenlerden beslendiğini irdeleme gerekliliği doğurur. Materyalizmin Osmanlı toplum yapısında ortaya çıkmasını hazırlayan maddî kaynaklardan ilki Mekteb-i Tıbbîye'dir. Osmanlı materyalistlerinin hemen hepsi bu kurumdan yetişmiştir. Tıbbiye'de yetişen Osmanlı aydınları arasında "bilim ve felsefe dilinin Fransızca ol(ması) ve İslâm kültürünün yerini Fransız kültürünün alması fizyoloji, zooloji, cerrahi ve anatomi bilgilerini Fransız materyalistlerinin kitaplarından öğrenmeleri" (Demir, 1999: 31), bu fikrin yerleşmesindeki başat etkenlerdendir. Ekrem Işın, Osmanlı materyalizminin oluşumunda manevî yönü oluşturan düşünsel kaynakları da dolaylı ve dolaysız olarak ikiye ayırır. Dolaylı kaynakların 18. yüzyıl Fransız ansiklopedistleri ve materyalistlerinin düşünceleri olduğu öne sürülür. Ona göre, "[g]enelde Osmanlı aydınlarının, din ve gelenekten bağımsız, kendi kendine yeterli bir aklın gücüne değer vermeleri 18. yüzyıl Fransız ansiklopedistlerinin etkisiyle olmuştur. Kökü Tanzimat'ın ilk yıllarına kadar uzanan bu etki pozitif bilimin oluşmasında laik içerikli kültürün yapıcı rolünü Osmanlı aydınlarına benimsetmiş ve dinsel sezginin 'tevekkül'e varan onaylatıcı tutumu yerine, aklın eleştirici özelliğini koymuştur. Geleneksel kurum ve düşünce biçimlerinin köklü bir eleştirisini başlatan bu anlayış, Osmanlı materyalizminin gerçeği kavrama anlayışı olarak salt akıl ve duyuları temel alma ilkesini belirlemiştir" (Işın, 1986b: 363). Osmanlı materyalizminin belirleyicilerinden olan dolaysız düşünce kaynakları ise; Claude Bernard'ın fizyolojist akımı, Darwin'in evrim teorisi, Ludwig Büchner'in biyolojik materyalizmi ve Auguste Comte'un pozitivist düşüncesidir.

Materyalist düşüncenin Osmanlı'ya gelişinde söz konusu bütün kaynaklar II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında gerçekleşmiş ve modern felsefenin temel konuları da ilk defa bu düşünce sisteminin oluşturduğu kültürel boyut içinde tartışılmıştır. Bu tartışmaların merkezinde bulunan isimlerin başında ise "ilk Türk pozitivist ve naturalisti"¹ olarak bilinen Beşir Fuad (1852-1887) olmuştur. Beşir Fuad, insan gerçeğinin ancak bilim aracılığıyla kavranabileceğini ve bu bilimin de fizyoloji olduğunu savunmaktadır. Fuad, *Beşer* (1886) adlı eserinde Osmanlı materyalizminin iki ana eğilimini saptamıştır.

¹ Beşir Fuad ve Osmanlı materyalizminin kuruluşu ile ilgili ayrıntılı bilgi için Orhan Okay'ın Beşir Fuad ile ilgili kapsamlı çalışmasına bakılabilir. *Beşir Fuad İlk Türk Pozitivist ve Naturalisti*, Hareket Yayınları, İstanbul 1969.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

İlki, bilimin nesnel gerçekliğin tüm boyutlarını kavramada en geniş açığı sağlayabileceği inancı, ikincisi ise insan merkezli sorunların hemen hepsinde maddî varoluşun temel yasalarını aramak zorunluluğudur. Beşir Fuad, *Voltaire* (1886) adlı biyografik çalışmasında da “birbirini bütünleyen en yüksek değer olarak bilimsel düşünce ile böyle bir düşünceye ancak dinsel dogmalardan sıyrılmış insan bilincinin kavrayıp yorumlayabileceği” (Işın, 1986b: 366) görüşünü savunmuştur. Onun sanata ilişkin estetik açığı genişleten bakışı da kaynağını materyalizmden almıştır. Beşir Fuad, “insan merkezli bilim anlayışından, sanatın insan anlayışına doğrudan uzanmış” ve romantizme karşı bilimsel yöneme ağırlık veren natüralizmi savunmuştur.

Servet-i Fünûn edebiyatının teorisyenlerinden biri olan Ahmed Şuayb da bütünüyle materyalist akım içinde ele alınmasa da estetik konusundaki çalışmalarının Beşir Fuad’dan izler taşıması dolayısıyla zikredilmesi gereken isimlerden biridir. Ahmed Şuayb, sanat ve estetik konularında Fransız pozitivist eleştirmeni Hippolyte Taine’in (1828 - 1893) eleştiri anlayışını benimsemiş ve bunu kendi görüşleri ile sentezlemiştir. Taine’in pozitivism ve fizyolojiyi edebiyat eleştirisine soktuğunu belirten Şuayb, sanatçı ile sanat ürünü arasındaki dolaysız bağlantıyı, kişiliğin yok edilmemesi koşuluyla onayladığını söyler. Ahmed Şuayb, Beşir Fuad’dan farklı olarak bilimsel determinizm ilkelerini, sanatın oluşum sürecini bütünüyle açıklayamayacağı gerekçesiyle yetersiz bulur. Ancak Beşir Fuad’ın Tanzimat şairlerine soyut romantizm aracılığıyla gerçekliği çarpıttıkları eleştirisi, Ahmed Şuayb’da Servet-i Fünûn yazarlarının aşırı içe dönük duygusal anlayışları sebebiyle gerçeklikten uzaklaşmalarına yönelik olarak gerçekleştirilir. Beşir Fuad ve Ahmed Şuayb’ın toplumsal gerçekliği çarpıtan imgesel sanata karşı takındıkları ortak tavrın, modern Osmanlı kültüründeki materyalist ve pozitivist akımların gerçekçilik konusunda bütünleştiklerinin kanıtı olarak görülmüştür (Işın, 1986b: 367).

Osmanlı materyalizmine modern bir uygarlık anlayışı kazandıran şahsiyet ise Abdullah Cevdet’tir. Batı kaynaklı bilimin maddeci görüşünden ortaya çıkan ansiklopedizm de yine Abdullah Cevdet ve çıkardığı *İctihad* dergisi bağlamında üzerinde durulması gereken konular arasındadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kurucularından biri olan Tıbbiye çıkışlı Dr. Abdullah Cevdet, din olgusuna yaklaşımı ile öteki pozitivist-materyalist Osmanlı aydınlarından ayrılmış, dine, kendi düşünce sisteminde merkezî bir önem atfetmiştir. “Abdullah Cevdet her ne kadar Mekteb-i Tıbbiye ortamında hayatının ‘devre-i masumanesi’ olarak gördüğü bu dönemi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

nihayete erdirmiş, Ludwig Büchner merkezli bir bilimciliğe ihtida etmişse de yaşamının sonuna kadar ‘cemiyet-i beşeriyenin dinsiz yaşayamayacağı’ tezini savunmuştur” (Hanioglu, 2006: 58).

Abdullah Cevdet’in, çıkardığı mecmuaya dinî terminolojiden ödünç aldığı "içtihad" ismini vermesinin, kendisini materyalist modern bilimle İslâm’ı bütünleştirmeye, bu şekilde İslâm âlemine yeni bir hayat vermeye çalışan bir 'müctehid' olarak görmesinden kaynaklanır ve onu Beşir Fuad’ın mutlak bilimci, determinist görüşünden farklı kılar. Abdullah Cevdet, mekanik bir şekilde; dinin tamamen anlamsızlaştığı ve yerini pozitif bilime terk ettiği tezini savunmaktan kaçınmıştır. Kendisinin sık kullandığı ‘ilim havasının dinidir, din avamın ilmidir’ ifadesinde toplumsal dönüşüm için dinden yararlanma düşüncesi, bu yaklaşımın tek değil ancak bir nedenidir. Böylelikle din-bilim çatışmasına daha uzlaştırıcı bir yaklaşım sergileyerek Şerif Mardin’in ifade ettiği gibi Tanzimat’ın öncü aydınlarında görülen “ansiklopedist” anlayışı sürdürmüştür. Mardin, Abdullah Cevdet’in materyalizme yaslanan düşüncesinin özetini Schiller’den çevirdiği *Guillaume Tell*’e yazdığı önsözden anlaşıldığı üzere, “halkı eğitmek, Osmanlı kütlelerini medeniyet akımına katmak” (Mardin, 1983: 163) arzusu olduğunu söyler. Abdullah Cevdet’in bilimcilik anlayışının temelinde özellikle Fransız ansiklopedistlerin etkisi olduğu gibi daha önce Tanzimat’ın hazırlayıcısı olabilecek aydınların Sultan Abdülmecit ve Abdülaziz devirlerinde rağbette olan ansiklopedist yaklaşımlarının etkisinden de söz etmek gerekir. Şerif Mardin, başta Ahmet Mithat Efendi olmak üzere, toplumu eğitmek ve bu amaçla bilim ve din gibi iki farklı dünya görüşünün de benimsenmesi gerektiğini düşünen Yeni Osmanlıları “ansiklopedist” olarak adlandırır. Mardin, ansiklopedist anlayışın tarihsel seyri ve sonraki dönemlerine etkisinden şöyle söz eder: “Ansiklopedizm’in temeli bilimin bir politikası olmadığı düşüncesiydi. 1860’ta bu görüşe katılanlara göre, Batılılaşmak, insanın bilgisini arttırmaktı. Sonradan Namık Kemal ve Yeni Osmanlıların edebî alana egemen olmalarıyla bu tutum değişti. Batılılaşmak, parlamenter rejim yanlısı olmak ve onu Osmanlı İmparatorluğu’nda yerleştirmek çabasıyla bir sayıldı. Buna Batılılaşmanın “siyasileştirilmesi” diyebiliriz ve o devirden beri memleketimizde Batılılaşma teorilerinde bu iki ana tutumdan esinlenen, iki ana akım meydana geldiği söylenebilir. Ahmet Mithat Efendi bir ansiklopedistti, Jön Türkler ise Batılılaşmayı yeniden bir siyasi sorun olarak ele almışlardı” (Mardin, 1983: 163–164). Jön Türklerin, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında beliren siyasî gücün, kültürü kanadı altına alma eğilimi, kendisi de bir Jön Türk olan Abdullah Cevdet’te, kültür sorunları çözülmeden hiçbir şekilde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

politika yapılamayacağına dair inancından ötürü farklılık gösterir. Şerif Mardin, Abdullah Cevdet'in bu düşünceleri dolayısıyla "daha çok, eski ansiklopedist akıma dönüşü temsil" (Mardin, 1983: 164) ettiğini söyler.

Abdullah Cevdet'in ilk zamanlar *Osmanlı* dergisinde sonradan da kendi çıkardığı *İçtihad*'da laikleşme politikasının temellerini attığı ve özellikle *İçtihad*'daki fikirleriyle Atatürk devrimlerinin öncülüğünü yaptığı varsayılan birçok düşünceye değindiğinden söz edilir (Mardin, 1983: 168). Bilimcilik düşüncesini ansiklopedist diye nitelendirilen aydınlardan alan Abdullah Cevdet'in bu düşüncesi II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet ideolojileri üzerinde de etkili olmuştur.

Abdullah Cevdet'in, bilim ve din karşıtlığını gidermek için kendisine şiar edindiği ve bir sentez yaparak toplumsal dönüşümü gerçekleştirme düşüncesinde önelediği, 'dinin avamın ilmi, ilmin havassın (seçkinlerin) dini' olduğu söylemi, "Cumhuriyet ideolojisinin şekillenmesinde etkin rol oynayan İkinci Meşrutiyet Garbıcuları'nın önemli tezlerinden biri" (Hanioğlu, 2006: 46) olmuştur. II. Meşrutiyet dönemi Batıcılarının gözden kaçırmadıkları diğer bir mesele de dinin kudretini ilme taşımanın önemidir. Böylece toplumda dinin oynadığı rollerin önemini iyi kavradıklarının bir göstergesi olarak bilimselliği din ile birleştirmenin yeni bir toplum düzeni ve algılayış biçimi oluşturmakta üstleneceği rolün hesabı yapılmıştır. Bilimin dayandığı maddeci dünya görüşü ile şeriatı mutabık bir düşüncenin sentezinden yeni bir iman anlayışı yaratılmaya çalışılmıştır (Hanioğlu, 2006: 47). II. Meşrutiyet dönemi batıcı aydınlarının topluma yerleştirmeye çalıştığı sentez, halkın bilinçlenmesi noktasında beklenen etkiyi göstermemiş fakat "dergi okuru düzeyinde Feuerbach sonrası Alman materyalizminin sulandırılmış halini bilimsel gerçeklik olarak algılayan bir kitleye cazip bir kurtuluş reçetesi sunmuş(tur)" (Hanioğlu, 2006: 47-48). Toplumun genelini aydınlatmak yerine sadece belli bir grubun bilimcilik düşüncesine dâhil olması II. Meşrutiyet dönemi pozitivistlerinin amacından uzak kalmıştır. Hanioğlu, bu dönemdeki aydınların bir siyasî seçkinler tarafından uygulanacak bir program yerine bir entelektüel aydınlatma hareketini hayal ve müdafaa ettiklerini ifade eder (2006: 48).

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde söz konusu II. Meşrutiyet batıcılarının başarılı oldukları düşünülebilir. Çünkü Cumhuriyet ideolojisinin şekillenmesinde Meşrutiyet döneminde öne sürülen tezlerin izdüşümlerinin görülmesi başarı olarak değerlendirilirken, halka nüfuz etmekte karşılaşılan direnç, aksi yöndeki tezlerin de güçlü bir argümanı olarak görülebilir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Din ile bilim arasında var olagelen çatışmacı yapı, on dokuzuncu asrın ortalarından beri Osmanlı/Türk aydınları tarafından ısrarla benimsenmiştir. Şemseddin Sami Bey'den Celal Nuri'ye, Adnan Adıvar'dan Niyazi Berkes'e kadar uzanan kapsamlı bir listedeki aydınlarca kaleme alınan eserlerde toplumsal ve iktisadî değişkenlerin bir kenara iterek hep böylesi bir dinamiğin varsayılması, toplumda bilimcilik (scientism) tezinin neden popüler düzeyde uzun süre etkili olduğunun ipuçlarını da vermektedir (Hanioğlu, 2006: 15)

1. Sessiz Ev: Ön Değerlendirmeler

Orhan Pamuk'un ikinci romanı *Sessiz Ev*'in anlatı zamanı, üç kardeşin Gebze yakınlarındaki Cennethisar'da yaşayan babaannelerini, bir haftalık ziyaretini anlatır. Kişilerin kahraman-anlatıcı işleviyle yüklü olduğu eserde, hikâye zamanı, Meşrutiyet döneminden 1980 yılı yazına kadar sürer ve eser, farklı bakış açılarından üç kuşağın yaşamından kesitler içerir. Meşrutiyet döneminin aşırı uçlarda gezinen tıp doktoru Selahattin Darvinoğlu, onun karşısında konumlanmış muhafazakâr eşi Fatma Hanım, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki idealizmi temsil eden oğulları Doğan ve onun 1980'li yılların başında babaannelerini ziyarete giden çocukları olan Faruk, Metin ve Nilgün, romandaki üç farklı kuşağı temsil yetisiyle donatılmışlardır. Selahattin Bey'in hizmetçiyle gayri meşru ilişkisinden dünyaya gelmiş, eşi Fatma Hanım tarafından dövülerek sakat bırakılmış iki oğlu olan Recep ve İsmail, Meşrutiyet'in Cumhuriyet'e devreden bakiyesi konumundayken, İsmail'in oğlu Hasan ve çevresi, Metin'in arkadaş grubu ve tek başına Nilgün ise, 1980'lerin üç farklı ideolojik fraksiyonunu temsil ederler. Faruk da tek başına akademiye temsil eder ancak romanda akademinin sorunları değil de, Faruk'un tarihçi kimliği üzerinden roman-tarih, anlatı ve gerçeklik sorunlarına yer verilir. Gündelik yaşamları itibariyle öyküleri birbirine pek karışmasa da, birbirini etkileyeceği, yakın ilişki içine gireceği beklenebilecek gruplar da eserin dış çerçevesini oluşturmaktadır.

Eserin anlatı zamanında ölü, ancak eşi Fatma Hanım tarafından anlatılan en önemli karakteri olan Selahattin Darvinoğlu bir Osmanlı 'münevveri'dir. Tek başına üstlendiği 48 ciltlik ansiklopediyle ülkeyi kurtarma ütopyası; uzun zamana yayılması, tek tek basılmaması gibi nedenlerle başarısızlığa uğramış olan Doktor Selahattin'in öğretilerinden, romanın anlatı zamanında eşi Fatma Hanımın parçalılık arz eden öyküsü aracılığıyla haberdar olunur. Fatma Hanımın öyküsünün bu özelliği; bir yandan onu hem geçmişe bağımlı kılar, 'şimdi'ye ise bir türlü getiremez, hem de kendisinin varoluşuna sürekli karşı bir duruş sergilemiş bulunan kocasının

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

öğretisinin taşıyıcısı yapar. Selahattin'in ansiklopediye yedirdiği temel düşüncelerden Fatma aracılığıyla haberdar olunur. Selahattin'in, Fatma'nın öyküsünün en önemli otoriter ve tok sesi oluşu gibi, Selahattin'in öğretisinin tek muhatabı da düşlediği okurları üzerinden Fatma'dır. Fatma aynı zamanda bu öğretinin Pamuk'un okurlarına ketum bir tutumla aktarımının aracısıdır. Kendisi ve ansiklopedisi geçmişte kalan Selahattin'in karşıt konumda yer almış biri aracılığıyla günümüze taşınmıyor olması, onun ideolojisinin 'şimdi'ye nüfuzunun artık olmayacağı rahatlığını taşıyor olmasındandır. Öte yandan, Fatma parçalı halde şimdiye aktardığı bu 'muhalif bilgi' toplamının, tümünü yok ettikten sonra, belleğinde kalmış olan kırıntıları aktarır. Yani bilgi, hem 'yakıldıktan' hem de meydan okuma yetisinden uzaklaştırıldıktan sonra aktarılmaktadır. Ancak Fatma'nın burada amacı, bilgi aktarıcılığı yapmak değil, Selahattin'le evliliğinin açmaza girişinin öznel tarihini vermektir. Bu aktarım, Selahattin'in bütün düşüncelerini ve başarısızlık hikâyesini de içerdiğinden, aynı zamanda önemli bir on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başı pozitivist Türk aydınının portresini de canlandırma işleviyle yüklüdür. Romanda asıl önemli olan da budur. Pamuk, pozitivist düşünce ile muhafazakâr düşüncenin aile ortamındaki karşılıklı inat üzerine yürüyen hesaplaşmasını, bu 'kavga'nın bitiminden oldukça uzun bir zaman sonra ortaya koyar. Nilgün'ün Hasan tarafından vuruluşunu ise özellikle infial uyandırabilecek bir durum iken, yine yazarsal ketumlukla geçiştirir. Pamuk, bu haliyle eserinde toplumun farklı dinamiklerinin düşünsel ya da eylemsel boyutta karşı karşıya geliş anına odaklanmamayı tercih etmiş olmakla, Türk romanında 12 Eylül ortamını en yumuşak geçiştiren romanlardan birini yazmıştır. Bu durum yine yazarsal ketumlukla geçiştirilmiş ve 'çatışma'nın farklı biçim ve tona bürünse de, hâlen sürdüğüne güçlü bir biçimde işaret eder.

Romanın açılış sahnesi, iç sesine çokça yer verilen iki kişiden biri olan Recep'in bakışından, Fatma hanımla geçirdiği alelade bir günün anlatımıyla gerçekleşir. *Sessiz Ev'in*² ilk paragrafına, Recep'in uyarıları karşısında; oldukça edilgen Fatma Hanım'ın, yaşıyla da uyarlı hareketsizliği, aksiliği ve biraz da tavırlı tutumu dikkat çeker: "Bir şey demedi. Bastonuna dayanmış öyle dikiliyordu. (...) Yalnızca mırıldandı. (...) yemeğe dokunmadı. Söylenerek boynunu uzatınca" (Pamuk, 1998: 5). Yemek sahnesinde, Fatma Hanım'ın mızımız, geçimsiz bir ihtiyar olarak portresi çizilir. Kendisine hizmet eden Recep'i azarlar, yemekleri tiksintiyle didikler,

² Alıntılar, romanın 1998 yılında İletişim Yayınları'na basılan 19. baskısından yapılmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

meyvelere burun kıvrır. Recep ise mutfakta yemek yerken onun kimi gereksiz isteklerini duymazdan gelir, söylenmelerine tepki olarak, tıpkı yıllar önce Fatma'nın Selahattin'in baskıları karşısında takındığı tutumu, sessizliği seçer. Bu bir anlamda romanın çevrimselliğinin de ilk belirgin ipucunu oluşturur. Recep, geçmişte Fatma'nın eziyetine maruz kalmış, ardından da yardımına muhtaç olmuş, bu durum şimdi tersine çevrilmiştir. Selahattin Fatma'ya eziyet etmiş, şimdi ise Fatma, Recep'e aynısını yapmaktadır, ama nihayetinde ikisi de Selahattin'in hâlihazırda eseri olan, bir anlamda da onun izinden haberdar olunmasını sağlayan önemli iki kişidirler. Yaşam trajedileri iç içe geçmiş, birbirinin geçmişinden kısmen sorumlu, aynı zamanda da aynı kadere mahkûm ve Selahattin'in bilimsel hırsına maruz kalmışlardır. Recep Fatma'ya karşı bir kusur işlememiş, aksine ona hep hizmetçilik etmiştir, ama onun gözünün önünde olması, geçmişin tüm olumsuz anılarını diri tutmak türünden bir etkisi vardır.

2. Sürgün ve Geleceği Kucaklama Düşü

Selahattin, İstanbul'da genç bir doktor olarak meslek hayatının daha başındayken, kendisini yanına çağıran Talat Paşa'nın uyarısı üzerine sürgüne gitmek zorunda kalır. Paşa, kendileriyle çok uğraştığını, partiye atıp tuttuğunu, mantıklı olmasını, İstanbul'dan ve siyasetten uzaklaşmasını söyler. Selahattin, Gebze yakınlarındaki Cennethisar'da ev yaptırır ve bütün ömrünü burada geçirir. Talat Paşa'nın kendisini uyardığı sırada Fatma'nın bakışından aktarılan sesi şudur:

Peki Talat Efendi davetini kabul ediyor ve pılı pırtımı hemen topluyorsam, sanma ki Sinop zindanından korktuğum içindir: Hayır! Zindan köşelerinden değil, sizlere gereken cevabı ancak Paris'ten verebileceğimi bildiğim için Paris'e gidiyoruz (...) olmazsa Avrupa'ya değil, Selanik'e gideriz, niye memleket dışına çıkalım, Şam'a gideriz, bak Doktor Rıza İskenderiye'ye gitmiş, (...) Berlin de olur ama Cenevre'yi hiç duydun mu, (...) hadi öyle şaşkın şaşkın bakacağına bavulları, sandıkları yap, bir hürriyetçinin karısı metin olmalı (Pamuk, 1998: 20–21).

Selahattin'ini Donkişot edasını ortaya koyan o dönemki hülyası içinde Paris'ten zafer treniyle geri dönmek de vardır. Ama asıl dikkat çeken yön, o zamanlar daha genç bir doktor olarak kendisini "hürriyetçi" ilan etmekle birlikte, iktidar karşısında kapıldığı hissiyat ile Osmanlı muhaliflerinin seslerini duyurabildiği belli başlı mekânları bir çırpıda sayması ve bunu yaparken daha işin başında tek kararda görünmemesidir. Selahattin, kendisini sürgüne gönderen İttihat ve Terakki'nin iktidardan düşmesinden sonra Cennethisar'daki zorunlu ikametini sürdürür. Bir anlamda maruz kaldığı sürgün, ansiklopedi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

gibi daha öncelikli bir meşguliyet dolayısıyla gönüllü bir hal alır. Karısına şunu demiştir:

Artık İstanbul'a ansiklopedi bitince döneriz Fatma, çünkü bu ansiklopediye yapacağım inanılmaz işin yanında, İstanbul'daki ahmakların siyaset dedikleri o günlük, küçük saçmalıklar bir hiç kalır, çok daha derin ve büyük bir iş benim burada yaptığım, yüzyıllar sonra bile etkisini sürdürecektir inanılmaz bir görev; bu görevi yarıda bırakmaya hakkım yok (Pamuk, 1998: 24).

Fatma'nın ömür boyu kocasına tek teşekkür edişi, İstanbul'a gitmeyişiinden dolayıdır. Selahattin'in kurmayı düşlediği, "geleceğin İstanbul'u ve Dinsiz Devleti"ne (Pamuk, 1998: 24) gidip günaha batmaktan kurtulduğuna inanmaktadır. Fatma'nın öyküsünde geniş bir biçimde yer alan gūnahtan sakinme duyarlılığı, hem onu Selahattin'den uzaklaştırmış, hem de Selahattin'in hizmetçisiyle yasak ilişkiye girmesine zemin hazırlamıştır. Ama ondan önce de Selahattin'in tanrıtanımazlığını karısına ısrarla dayatması, aralarının soğumasının başka bir belirgin nedeni olarak ortaya konur.

Fatma ile evlendiği sırada geleceğinin parlak olduğu söylenen Selahattin'in hayatı aslında bir anlamda gerçekleşemeyen, ya da bir sonuca ulaşamayan projeler toplamından ibarettir. İstanbul'dan ayrılmadan önceki yaşamında kendisinin sürgüne gönderilmesini gerektirecek denli etkin biçimde siyasetle uğraşmaktadır. Bir uyarı üzerine bu uğraşından vazgeçer, kendini başka bir 'dava'ya; geri kalmışlığına hükmettiği Doğu toplumlarını ansiklopedik bilgiyle uyandırma işine adar, maddî ve manevî varlığını bu yolda seferber eder. Sürgününün ilk yıllarında bahçe kapısına astığı levhada muayene saatlerinin yanına, bir de yoksullardan ücret almayacağını yazdırır. Ne var ki o yıllarda Türkiye'de deniz kıyıları mesire yeri olarak henüz keşfedilmemiştir. Selahattin, Fatma'ya bu durumu, "halkla temas etmek istiyorum, daha henüz pek fazla hastamız yok tabii, büyük bir şehirde değil, bu ücra deniz kıyısında'yız" (Pamuk, 1998: 63) sözleriyle anlatacaktır.

Fatma'nın anlatısında Selahattin'in ilk dönemi, her ne kadar kendisiyle tam uyuşmazsa da, olumlu bir bakış açısıyla verilir. Bu dönem Fatma'nın anlatısında, "o ilk yıllarda, şeytan dedenizi teslim almadan önce" (Pamuk, 1998: 64) sözleriyle verilir. Bu yıllar, Fatma hanımın şimdiki genel memnuniyetsizliğine karşın, aslında sevdiği, hatta biraz da mutlu olduğu bir zaman dilimidir. Muhtemelen Selahattin kendisini henüz aldatmamış, ona sevgisi, ikisinin karşılıklı kör inadına toslamamıştır. Selahattin için ise yeni bir aydınlanma döneminin en umutlu günleridir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

[A]kşamüstleri, gel Fatma, seninle gezelim, derdi, kusura bakma, burada tikişip kaldım, seni hiçbir yere götüremiyorum, (...) ben Doğulu bir despot erkek gibi davranmak istemem, karımı eğlendirmek ve mutlu kılmak isterim, (...) bilimin vazgeçilmezliğini ve bizde her şeyin bilimsizlik yüzünden böyle sefil olduğunu düşünüyorum, bizde de bir Rönesans, bir bilim uyanışı gerektiğini artık kesinlikle anlamış vaziyetteyim, önünde görülmesi gereken korkunç büyük bir görev var ve bu kimsesiz köşeye bunları okuyup düşünebileyim diye beni sürgün ettiği için aslında Talat Paşa'ya şükrediyorum, çünkü bu yalnızlık olmasaydı bütün bu düşüncelere varamayacaktım ve bu tarihsel görevin önemini ben hiçbir zaman kavrayamayacaktım (Pamuk, 1998: 64–65).

Bu dönemde Selahattin'in Fatma'yla konuşmalarında kurduğu her cümlede geçen "canım" sözcüğü de ilk yılların mutlulukla yüklü sahnelerinin varlığına işaret eder. Ancak Fatma'nın, işleri yapmaktan vazgeçmesi üzerine eve alınan hizmetçi, Fatma'nın direnç göstermesi üzerine, Selahattin'in başarısızlık hanesine yenisini ekler, evliliğini sorunlu bir sürece sokar. Bu süreç, Fatma'nın geliştirdiği nefretle kendisini romanın anlatı zamanında içinde yaşadığı odasında sessizliğe gömülmesine, hizmetçinin Fatma'nın konumunu devralmasına, Selahattin'in ise ansiklopedi kaynaklı zihinsel yoğunluğuna eklenen bu sorunla birlikte kendisini alkole vurmasına zemin oluşturur. Birbirini karşılıklı olarak tetikleyen bu süreçler içinde Fatma'nın kocasına karşı soğuk bir kadına dönüşmesi hayatı bir önemdedir. Selahattin'in ansiklopedi projesiyle birlikte kendisini hayatın kıyısına çekmesi ile aynı paralelde yürüyen Fatma'nın kendisini kocasından sakınması, Darvinoğlu ailesinin ev, evlilik ilişkilerini açmaza sokar, 'ev'e yeni bir sıfat daha ekler: sessiz ve soğuk ev. *Yüzey yapıda*, Fatma'nın anlatısından dillenen soğukluk, birkaç kez de Selahattin'in kışı soğuklarla boğuşarak geçirme kaygısı biçiminde yansır da, asıl anlamını *derin yapıda* bulan soğukluk, Fatma'nın frijitleşmesi sürecini açıklar. Fatma'nın, 'ruhunu şeytana satmış' kocasından sakınma biçiminde geliştirdiği tepki; Selahattin'in yalnızlığına yenisini eklediği gibi, onun tek öğrencisi, takipçisi olan, ama kendisi gibi düşünmeyen koltuk değneğinin desteğinden de mahrum kalmasına neden olur. Romanda soğukluk ayrıca; tipik bir on dokuzuncu yüzyıl aydınının halka ulaşma düşünün başarısızlığını, kendi mesleğine yabancılaşmasını, evlilik ve aile yaşamını açmaza sokmasını karşılayan bir eğretilenme olarak açıklanabilir. Soğukluk, anakronik olarak, yerini bulduğu söylenmeyecek iki şeyle, alkol ve ateşle giderilir. Selahattin, bütün enerjisini harcayarak uyandırmaya çabaladığı toplumun tepkisizliğinin neden olduğu öfkeyi alkolle dindirirken, Gebze'nin soğuk kış gecelerini çalışma odasında

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

geçirmektedir. Aynı gecelerde yatak odasında tek başına yaşamak zorunda kalan Fatma'da biriken öfke, saldırganlık biçimine evrilir: Hizmetçinin, kocasından olan iki çocuğunu döverek sakatlar, Selahattin'in ansiklopedisini yakar, bundan yayılan ateşle 'ısıtır'. Ne var ki, Selahattin başarısız kaldıkça kendini alkole vurur ve jakoben bir tanrıtanımaza dönüşerek ruhunda yanan ateşi söndüremediği gibi, Fatma da onun inançlarını hiçe sayan, elindeki tüm mücevherleri tek tek çıkararak bu emeği yakmakla ruhuna sinmiş soğukluğu gideremez. Anlatı zamanında içe kapanık, sessiz Fatma'nın iç dünyası, yıllarını alan bu çatışmanın bölük pörçük detaylarıyla son derece canlı ve şeffaf bir biçimde işlemektedir.

3. Pozitivist Bir Aydın Olarak Selahattin'in Portresi

Fatma Hanım'ın bilincinden yansıtılan sesine bakılırsa, Selahattin'in dürüst, açık sözlü, idealist bir kişiliği olduğu anlaşılmaktadır. Benzer biçimde, kendisiyle aynı yerde durmayanlar için sıklıkla kullandığı "budala", "ahmak", "aptal", "kandırılmışlar" sözcükleri, onun tepeden inmece yanına işaret etmektedir. Selahattin doktorluğunun ilk günlerinde, gelen az sayıdaki köylü, yoksul müşterilerine karşı oldukça zorba bir tutum takınır. İnançlarına hakaret eder, bedenlerini açmaya çekinen kadınları muayene etmez, onların kocakarı ilaçlarını küçümser, aptal, budala muamelesi göstererek, elinin tersiyle kapı dışarı eder. Muayeneye gelen köylü kadının, bedenini açmaya çekinmesi üzerine deliye döner, kadını ve kocasını aşağılar, inançlarına hakaret ederek kadını muayene etmeden geri gönderir:

[A]çsın üstünü şu kadın diyormuş, asabımı bozuyor, kocası olacaksın aptal köylü, bari sen söyle, açmıyor mu, peki, muayene etmiyorum, defolun, ben sizin bu budala kör inançlarınıza boyun eğecek değilim, aman doktor bey, etme bir ilaç ver, hayır, karın açmazsa ilaç milâç yok, defolun, hepinizi Allah yalanıyla kandırmışlar (Pamuk, 1998: 69).

Başka bir zaman da, gözünün tuttuğu bir köylüye verdiği yazıyı, köy kahvesinde okumasını istemiştir. Bu kâğıda tifo ve vereme karşı yapılması gerekenleri, bir de Allah'ın olmadığını yazmıştır. Ne var ki Selahattin'in yüksek beklentileri, ne köylüde, ne de şehirlide yankı bulur. Onun romanda hiçbir zaman karşılık bulamayan bir sestən ibaret kalışı, bir de bu durumu yansıtır.

Selahattin, roman boyunca, Fatma'nın anlatısına serpiştirilen söylevlerinde ruh akrabalarını ve kaderdaşlarını sıralar. Fatma'ya ansiklopedisinin gecikmesini, Diderot'yu örnek göstererek şunu der: "Koca Diderot bile onyediy yıldı bitiremedi ansiklopedisini" (Pamuk,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

1998: 146). Kadın konusunda yaşadığı trajedi, yalnız kendisi için değil, ömrünü düşünce ve eserlerinin sancısıyla geçirmiş birçok büyük düşünür için de kader olmuştur. Kadınlar, Selahattin Bey'e göre ikiye ayrılır. Birinciler, "doğanın kendilerine verdiği zevklerin ve keyiflerin hakkını veren, rahat, dertsiz, tasasız, sinirsiz, öfkesiz doğal kadınlardır ki bunların büyük çoğunluğu halktan çıkar." Rousseau'nun hiç evlenmediği ve kendisine altı evlat veren hizmetçi karısı, bu türdendir. İkinci tür olanları ise, aralarında Marie *Antoinette gibilerinin yer aldığı* "asabi, buyurgan, kibar, kör inançlara kanmak zorunda kalan, soğuk anlayışsız kadınlardır." Selahattin, bu kadınların, kendisi gibi aydınların yaşamındaki etkisini şu örneklerle anlatırken, Fatma'ya rağmen hizmetçisiyle yasak ilişkiye girmesinin açıklamasını da yapmış olur:

İkinci tür kadınlar o kadar soğuk ve anlayışsızdırlar ki, birçok bilgin, filozof, anlayışın ve aşkın sıcaklığını aşağı sınıfın kadınlarında aramışlardır... Ruso'nunki hizmetçi, Göte'ninki fırıncının kızı veya komünist bilgin Marx'ınki gene evdeki hizmetçiydi... Bundan bir çocuğu da olmuştur... Engels üzerine almıştır. (...) Böylece bu büyük adamlar, soğuk karıları yüzünden hak etmedikleri dertler içinde acılar çekerek hayatlarını zehirlemişler, kimisi bu yüzden kitabını, kimisi felsefesini, kimisi de ansiklopedisini bitirmeden boşu boşuna tükenmişlerdir... Yasanın ve toplumun piç saydığı o çocuklar da bir başka acıdır (Pamuk, 1998: 218).

Rousseau, ileride kurulacak, kendisinin de önemli mimarları arasında yer alacağını hayal ettiği 'akıl cenneti' ütopyasında da Doktor Selahattin'e ilham verir. Karısıyla Doğulu bir despot değil de Batılı bir aydınlanmacı gibi kırdan gezinirken, gerçekleşeceğine inandığı toplumsal kurtuluş projesinin Batıdakilerden de iyi olacağını müjdesini verir. İleride, hizmetçi eşinden doğacak geleceksiz çocukları, bu pembe tabloya henüz gölge düşürmemiştir:

Biz burada, taptaze, basit, özgür, neşeli, yepyeni şeyler düşünerek, yaşayarak yeni bir dünya kuracağız; Doğu'nun daha hiç görmediği bir özgürlük dünyası, yeryüzüne inmiş akıl cenneti, yemin ediyorum Fatma, olacak bu, hem de Batıdakilerden de iyi yapacağız, onların hatalarını gördük, kusurlarını almayacağız biz, hatta oğullarımız görmese bile bu akıl cennetini burada torunlarımız, bu toprağın üzerinde, yemin ederim yaşatacaklar! Sonra bu karnındaki çocuğa mutlaka iyi bir eğitim vermeliyiz, onu bir kere olsun ağlatmayacağım, korku denen şeyi, o doğulu hüznü ağlayışları, kötümserliği, yenilgiyi ve korkunç şark boyuneğişini bu çocuğa asla öğretmeyeceğim; onun eğitimiyle birlikte uğraşacağız, onu özgür bir insan olarak yetiştireceğiz, bu ne demek anlıyor musun, değil mi,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

aferin, zaten seninle iftihar ediyorum, sana saygı duyuyorum, seni de özgür bağımsız bir insan olarak görüyorum; ötekilerin karılarını gördükleri gibi bir cariye, bir odalık, bir köle gibi görmüyorum. Benim eşitimsin canım (Pamuk, 1998: 96–97).

Yeni evlendiği karısına, yeni yaptırdığı Avrupa tarzı evi gezdirirken, çocuklarını özgürce yetiştireceğini, kendi kişiliklerini geliştirmelerine izin vereceğini, karısının da özgür biri olarak isterse kendisini terk edebileceğini söylerken, dünyayı aydınlatacağına dair ümitleri henüz güçlüdür. Gittikçe radikalleşen ve içine kapandıkça sertleşen bir biçimde Avrupa'ya, özellikle de Avrupa menşeli siyasi özgürlüklere ve Aydınlanma Felsefesine hayranlığı ağır basar. Rousseau'yu, Voltaire'i dilinden düşürmez. Soyadına ilham veren yeni idolü Darwin'e olan hayranlığı o denli ileridir ki, ansiklopedisine girecek her maddeyi, deneyle kanıtlamadığı sürece yazmaz. Sonrasında ise Avrupalıların zaten her şeyi araştırıp buldukları için bunlara gerek olmadığına karar verir ve ansiklopedi yazımı bütünüyle bir aktarmacılığa dönüşür (Kılıç, 2008: 141–142). Mezara gidış sırasında Fatma'nın çevreye bakarak kendi zamanı ile şimdiki zaman arasında yaptığı karşılaştırma, Selahattin'in gelecek projelerine ironik bir göndermeye dönüştürülür:

“Şimdi başımı kaldırıncı şu apartmanlara, dükkânlara, kalabalığa, yarı çıplaklara bak Allahım, plajın içinde, bak Fatma, o ne gürültü öyle, hepsi üst üste alt alta, bak senin sevgili cehennemın yeryüzüne indi Selâhattin, başardın, eğer istediğın buysa tabii, şu kalabalığa bak, belki de buydu” (Pamuk, 1998: 63).

Selahattin'in öğretisinin özünü; Avrupa'ya ve bilime hayranlık, Doğu'ya ve İslam'a düşmanlık biçiminde özetlemek mümkündür. O aynı zamanda Cumhuriyetçi ve jakoben nitelikleriyle geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi modernist Türk aydınıdır (Karaca, 2003: 15; Kılıç, 2008: 143). Selahattin, bir risalesi dolayısıyla Abdullah Cevdet'le, dine, pozitivizme ve Avrupa'ya bakış açısından benzer görüşler dile getirir. O, önceki kuşaktan Celal Nuri, Beşir Fuat gibi aydınlarla bağlantısı kurulabilecek bir düşünce mirasının taşıyıcısıdır (Kılıç, 2008: 144). Bu özellikleriyle Selahattin'in, temsil ettiği zihniyet yapısının, onu 20. yüzyıl Türk toplumunun önemli mühendislerinden biri haline getirdiğini söylemek mümkündür. Selahattin'e göre korkulu, kötümser, yenik ve hüznü Doğu, ancak bilimsel düşünceyle kurtulabilir. Doğu'ya kader olmuş tüm olumsuzlukların temel nedeni dindir. İronik olarak adı, “dinin kurtuluşu” demek olan Selahattin, ansiklopedisi aracılığıyla bütün doğal ve toplumsal bilimleri öğreterek Allah'ın olmadığı fikrini kitlelerin aklına yerleştirmeyi temel hedef olarak önüne koymakla

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

dinin yıkılışı için mücadele verir. Bu düşüncesini, muayeneye gelmiş hastalarına anlatamayınca, tek muhatabı olan karısına yönelir ve bunda da başarısızlığa uğrayınca, akıl cenneti ütopyası yolunda, insanların zihnini değiştirmenin biricik yolu olarak gördüğü zorba tutumunda da başarısızlığa uğrar. Kendisi gibi düşünmeyen insanların “beyninin içindeki o pislikler, o boş inançlar ve yalanlar”ın (Pamuk, 1998: 60) temizlenmesi demek olan kurtuluş düşü gerçekleşmeyince, kendisini alkolla sakinleştirme yoluna gider, gitgide bir alkoliğe dönüşür. Karısıyla karşılıklı iletişimsizlik ve inadın bir nedeni de Fatma’nın şu sözlerinde açığa çıkar: “Sen iki şişe içerdin: Ansiklopedinin yorgunluğunu alsın ve aklımı açsın diye içiyorum ben Fatma, keyif için değil. Sonra ağzın açık, horlayarak uyurdun ve ben içinde akreplerle kurbağaların çiftleştiği bir kuyunun karanlık ağzını hatırlatan senin o ağzından tüten rakı kokusundan iğrenerek kaçardım” (Pamuk, 1998: 17).

Romanın alt öykülerinden biri de, Recep’in bakışından yansıtılan, zaman zaman Fatma’nın anlatısıyla da desteklenen Selahattin-Recep ilişkisidir. Bu anı halkalarında Recep’in trajik geçmişini bütünleyen öykü kırıntılarına yer verilmektedir. Selahattin, oğlu Doğan’a sağladığı imkânlardan, iki üvey oğlunu, Recep ve İsmail’i, zorunlu olarak mahrum bırakmıştır. Ailenin ekonomik gücünün, dolayısıyla iktidarın Fatma’nın elinde olması ve Fatma’nın ikisine düşmanca tutumu, ikisinin anlatı zamanındaki kaderini şekillendirmiştir. Selahattin, anneleri öldüğünde onları köydeki sefaletten kurtarmış ama kendinde ötesini yapabilecek bir güç bulamamıştır. Öyküsünde geleceğin cenneti tasarımını sürekli vurgulayan Selahattin’in trajik yanılgısı, burnunun dibindeki gerçeğin farkında olmayışıdır. Evlilik dışı ilişki yaşadığı hizmetçisine ve ondan doğan iki çocuğuna evinin bir bahçesinde bir kulübeyi uygun bulur, bu çocukların geleceğine ilişkin bir irade gösteremez. Nitekim İsmail’e verilen para, Selahattin’in değil de Fatma’nındır. Hem de onun Selahattin tarafından içi boşaltılan mücevher kutusundaki son mücevherin parasıdır. Bilimsel iktidarı ele geçirmeye adanmış olan Selahattin, asıl olarak, geleceğe havale ettiği ‘hayat’ın uzağına düşmüş, kendisinden olan iki oğlu için trajik bir yaşam miras bırakmıştır.

4. Bilimin Düşlenen Aydınlığı: Ansiklopedi

Sessiz Ev’in anlatı zamanında ölü olan, azalan sırayla eşi Fatma Hanım, hizmetçisiyle ilişkisinden olma oğlu Recep ve diğer kişilerce anlatılan Selahattin Bey, gençlik ateşinin de etkisi ve dünyaya şekil verme arzusuyla kendisini 48 ciltlik bir ansiklopedi projesine adar. Pozitivizmi simgeleyen ve Türk çağdaşlaşma tarihinin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

ortaya çıkardığı ilk 'liberal' meslek olduğu öne sürülen doktorluğu, onu 'menfi' uca sürükler ve siyasal iktidar tarafından sürgün edilmesine neden olur. Selahattin Bey'in sürgün edilmesinin verilmiş biçimi, okurca yadırganmayacak bir biçimde sunulur. İnsan faktörünü unutturacak denli aşırı bir pozitivizm tutkusu, onu tepeden inmece bir devrimcilik düşüncesiyle, oradan da sonradan 'halka rağmen halk için' biçiminde sloganlaşacak kavramla özdeşleştirir. Selahattin, kendi mesleğini icraya ya da onunla ilgili bir yayın yapmaya yönelmez, üstesinden gelemeyeceği bir ansiklopedi projesine girer ve değişik nedenlerden ötürü kimseye tek satır okutamaz. Bu haliyle hem "geleneği, hem de cehaleti döller. Birincisiyle olan ilişkisi kadına söz hakkı tanımayan bir evlilikle simgelenen zor kullanma, ikincisiyle olanı da narodnik romantizmdir" (Kuyuş, 2000: 71-72).

Fatma Hanım'ın anlatısına karşılık kalan bir ses olarak yansıyan Selahattin, ansiklopedisi ve aydınlanma projesine maddî ve manevî tüm varlığını adanmıştır. Fatma Hanım, Selahattin odaklı anlatının hem kurbanı, hem de aktarıcısı konumuyla bu geçmişten okurun da haberdar olmasını sağlayan, Selahattin'in, gömüldüğü laboratuvarından gün yüzüne çıkararak bir bilinç, bir infial anında ise onun tüm bilimsel mirasını yakan öfkeli ve aldatılmış bir eştir. Ancak bu öğretinin hem kurbanı, hem karşıtı kimliğiyle aynı zamanda bunun başarısızlığa uğrayışının tek tanığıdır. Selahattin'in ideolojisi, ezdiği, yok saydığı kendisine kurban ettiği karşıt bir ideoloji tarafından günümüze taşınmaktadır. Selahattin'in neredeyse kurduğu her cümlede tek muhatabı olan Fatma, onun; kurbanı, öğretisine itaatsizlik eden asi öğrencisi, ama aynı zamanda bunu geleceğe taşıyan kişidir. Bu durum, Selahattin'in düşünsel iflasının başka bir nedenini açığa çıkarır.

Doktor Selahattin'in ansiklopediyle hedeflediği, Doğunun zihinsel yapısını Batının pozitivist bilimiyle değiştirmektir. Fatma'nın, onun notlarından okuduklarına bakılırsa, Selahattin'in bilimsel heyecanı, pozitivizmin doğrularından güç alır. Buna göre; insanın kökeni maymundan gelmiştir, Allah'ın varlığı sorunu, bilimlerin Batı'da gösterdiği ilerleme sonunda "gülünç bir sorun olarak bir kenara" atılmıştır, Doğu'nun "hâlâ ortaçağın derin ve iğrenç karanlıklarında" uyumakta oluşu, kendisi gibi "bir avuç aydını umutsuzluğa değil, tam tersi büyük bir çalışma heyecanına" sürüklemelidir. Doğu ile Batı arasındaki "kaç yüzyıllık farkı kısa bir zaman içerisinde kapamak için" muazzam bir çalışmanın içine girilmesi gerekmektedir (Pamuk, 1998: 24-25).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Selahattin'in yoğun çalışma saatlerinin ardından aldığı içkinin de neden olduğu coşkunun bir anında, Fatma'nın belleğinden aktığı üzere, söylediklerinin temel hedefi, Doğu'nun gerilemesinin asıl nedeni olarak gördüğü Allah, din kavramlarını kitlelerin zihninden silip atmaktır: “[B]ütün doğal ve toplumsal bilimler bilinirse Allah ölecek (...) Evet, Allah yok, Fatma bilim var artık. Allah'ın öldü senin, budala kadın!” (Pamuk, 1998: 26). Selahattin, çalışmasının on birinci yılında, ansiklopediyi bitirmeden İstanbul'a gitmeye niyetli olmadığını söylerken, hâlâ ümitlerini tüketmemiştir. Gelecek beklentisinin yüksek olduğu bir zamanda, yine Fatma Hanım'ın bir mücevherini almaya gelmiş olan Avram Efendi'ye söyledikleri, onun toplumdaki ve gerçeklikten uzaklaşarak Donkişotçu bir tutuma saplandığını ortaya koyar:

[A]nsiklopedimi bitirince zaten Doğu'da söylenmesi gereken bütün temel düşünceler ve sözler bir anda söylenmiş olacak: O inanılmaz düşünce boşluğunu bir hamlede dolduracağım, hepsi şaşkına dönecek, Galata Köprüsü'nde gazeteci çocuklar ansiklopedimi satacak, Bankalar Caddesi karışacak, Sirkeci birbirine girecek, okuyanlar arasında intihar edenler çıkacak ve asıl önemlisi halk anlayacak beni, millet anlayacak! İşte o zaman döneceğim İstanbul'a, o büyük uyanış sırasında, o kargaşaya hâkim olmak için, o gün döneceğim! (Pamuk, 1998: 100).

Selahattin, ansiklopedisini sattırmayacak muhayyel karşıtlarına meydan okurken hâlâ düşsel bir gelecek tasavvurunu sürdürmektedir: “Bu ahmak yobazlar sattırmazlarsa, kararlıyım, girip Sirkeci'de kendim satacağım. Görürsün kapışacaklardır! Çünkü buradaki akıl yürütmeyi, o Fransızca kitaplardan çıkarıp, halkın anlayacağı bir dille yazabilmek için, yıllarımı verdim” (Pamuk, 1998: 217). Çağdaşı Abdullah Cevdet'i basite, ucuza kaçmakla itham eder:

[Ş]u Abdullah Cevdet'in risalelerine bak, yüzeysel, basit herif, gerçeğin hepsi bu kadar mı yani, hem sonra De Passet'i yanlış anlamış Bonnesance'ı hiç okumamış üstelik fraternite kelimesini yanlış kullanıyor, ama bu heriflerin neresini düzelteceksin, hem zaten düzeltsen kim anlar, aptallar, bu ahmak halka her basit anlatacağın ki anlasınlar, aptallar bu ahmak halka her şeyi basit anlatacağın ki anlasınlar, zaten bu yüzden o bilimsel buluşları anlatayım diye imanım gevriyor yazılarımın orasına burasına atasözleri deyimler yerleştiriyorum ki anlasın hayvanlar (Pamuk, 1998: 147).

Selahattin'in gelecek tasarımları arasında, sanayileşmeyi hızlandırdığını kanıtlayabilse, “Müslümanlıktan, Hıristiyanlığa geçmemiz” (Pamuk, 1998: 219) gerektiği düşüncesi de vardır. Yirminci yüzyılda “Müslümanların yeni tanrısı” olma arzusu, bilimin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

“artık tanrımız” olduğunu düşündüğü bir devir tasavvurundan ilham almaktadır (Pamuk, 1998: 142). Ansiklopedinin içeriği, Fatma'nın iç sesinden şu şekilde verilir: “Doğu ve zaman ve ölüm ve hayat: Hayat: Hayat!” (Pamuk, 1998: 101). “Hayat” sözcüğünün üç kez, ikincisinde ise bir ünlem işaretiyle birlikte verilmesinin neden olduğu ironi, aynı zamanda dokunaklı bir hüznle de yüklüdür. Selahattin, güzel bir gelecek düşü peşinde hayatını, servetini, bilgisini ve mesleğini harcamıştır. Bu adanmışlığın akıp giden zaman karşısında bir ses getirememiş olması, toplumu dönüştürme projesinin bilgi iktidarıyla bir bağ kuramaması, onun trajedisini hazırlamıştır. Selahattin, İttihat ve Terakki'nin sürgünüydü, ancak yeni kurulan Cumhuriyet'in savunucusu olmasına karşın, gençlik yıllarındaki Babiâli imgesini zihninde bir sabiteye dönüştürerek kendini bile isteye merkezden, iktidardan uzak tutmuş, onca düşlediği bilgi konusunda da iktidara yakın bir yerde bile konumlanamamıştır. Geçen zamanı hesaba katamaması, bilgilerini gün geçtikçe değer yitimine uğratar, Selahattin'i adım adım tarihinin kuytuluklarına doğru sürükler. Torunu Faruk'un izini sürdüğü veba gibi, bir araştırma nesnesine dönüştürür. Bilgi üzerinden iktidar düşü kurarken yalnızlığa sürüklendiği, daha romanın başlarında ifade edilir. Bilgilerini konuşabileceği “tek bir dost”tan (Pamuk, 1998: 24) bile mahrum olduğunun farkında olmak, Selahattin'i, umudunu kestiği ve “soğuk kadın” diye nitelediği Fatma'dan uzaklaştırır, onu “çirkin” (Pamuk, 1998: 26) bir şehvetin mekânı olan bahçedeki kulübeye, hizmetçisine yöneltir. Yaşamı maddeden ibaret görmeye çalışan Selahattin'in bütün bilimsel iddialarına rağmen hayat, *Sessiz Ev*'de, çözemediği bir muamma olarak kalır (Parla, 2008: 62).

Selahattin, ansiklopediyi hiçbir şekilde yayımlamamakla ölümcül bir hata yapar. Asıl hatası, bu uzun ve tek kişiyle başarılması olanaksız projenin tüm bilgilerini, evinin çamaşırhanesine kurduğu laboratuvarla yaptığı deneylerle kanıtlamadan ansiklopediyeye koymamaktır. Yanıldığını samimiyetle itiraf ettiğinde, karısının infiale varan şekilde öfkelenmesine de neden olmuştur:

Her şeyi denemeye kimsenin vakti yok Fatma, diyordu, çamaşırhaneye kurduğum o laboratuvar, bir gençlik hevesinden başka bir şey değilmiş, Batılıların bulup çıkardığı bütün o bilgi hazinesini bir kere daha deneyden geçirip kanıtlamaya kalkışan kişinin ya budala olması gerekir, ya da kendini beğenmiş diyordu; sanki benim, sen ikisisin de Selahattin, diye düşündüğümü biliyormuş gibi (Pamuk, 1998: 145).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Selahattin Bey, on beş yıldan fazla zamanını ayırdığı projesinin iflasını Fatma'dan özür dilemek suretiyle itiraf eder. Yaptıklarını “çocukluk”, “gençlik hevesi”, “budalalık” (Pamuk, 1998: 147) sözleriyle niteleyecek kadar samimi bir kişilik yapısına sahiptir.

Doğunun uyanışı düşüncesi, Selahattin'in uykusuz ve sarhoş gecelerinin en belirgin arzusu olarak belirirken, kendisiyle benzer uykusuzluklar çeken ancak farklı sancılar içinde kıvranan Fatma'nın; ürkek, çekinik, silik ve meraklı varlığı, Doğu'nun Selahattin'in düşlerine karşı geliştirdiği direnci temsil eder gibidir. Selahattin'in ansiklopedisinin yorgunluğunu atmak için sarhoşluğa sığınması, hizmetçinin evine gitmesi ya da Recep'le ilgilenir gibi olması, daha doğrusu kendisine, tıpkı annesi gibi hizmet eden Recep'le konuşmalarının gözetleyicisi, denetleyicisi ve kıskananı olarak Fatma, kocasına karşı en büyük zihinsel direncin de temsilini üstlenir. Bu direnç, düşünsel bir meydan okuma değil, sessizleşme, kendini geriye çekme ve onu onaylamama biçimlerinde görünür. Sessiz gecelerinde, Selahattin'in ayak seslerini merak ve kontrol eder. Elbette bununla kendi varlığına ilişkin endişeler de taşır; Selahattin'in 'ruhunu şeytana' satmasından sonra yaptığı her şey, Fatma için varoluşsal bir sorundur. Fatma'nın anlatısında, evliliklerinin ilk yıllarında da ateist olmasına karşın Selahattin'le ilişkisinde sıkıntı olmadığına işaret eden birçok anı kırıntısı da belleğinden akar. Bu da Fatma'nın asıl memnuniyetsizliğinin gizli bir nedenden, incinen kadını gururundan kaynaklandığını ortaya koyar. Böylece onun Selahattin'in yaşamını, 'ruhunu şeytana teslim' etmesinden önce ve sonra diye ayırmasının belirgin nedeni yerine geçer. Bu yargı; bir de Selahattin'in ansiklopedisine bütün mücevherlerini veren Fatma'nın, pek de faal olmayışı, ama hizmetçi kadın söz konusu olunca daha da saldırgan oluşuyla da desteklenebilir. Selahattin'in parasal istekleri karşısında inat ya da suskunluk, hizmetçiyle ilişkileri karşısında ise saldırgan tutum takınmaları bu şekliyle yerli yerine oturtulabilir. Selahattin ise despot bir tutum geliştirir, giderek eli sopalı bir bilim adamı pozuna bürünmeye doğru yol alır:

Ne zaman uyanacaklar dersin? Aptal bir huzurla uyuyor sersemler: Yalanların ahmak huzuruna gömülmüş, dünyanın kafalarındaki safsatalara ve ilkel hikâyelere uygun olduğuna inanmanın ilkel sevinciyle uyuyorlar. Elime sopa alıp kafalarına vura vura uyandıracam onları! Budalalar, sıyrılın bu yalanlardan, uyanın da görün! Sonra, o, bana yaslanmış, odasına çıkarken biz, Büyükhanim'ın kapısı usulca içerden açılır yarı karanlıkta tiksinen ve meraklı gözleri bir belirir gibi kaybolurdu. O zaman, ah, ahmak kadın, derdi, zavallı ahmak korkak kadın, senden yalnızca tiksindim,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

yatır beni yatağıma Recep, uyandığım zaman kahvem hazır olsun, hemen çalışmaya başlamak istiyorum, acele etmem gerek, alfabeyi değiştirdiler, ansiklopedimin bütün planı alt üst oldu, on beş yılda yoluna koyamadım derdi (Pamuk, 1998: 119).

Selahattin'in ölümü keşfinden yedi, ölümünden üç ay sonra, Doğan'ın Kemah'ta olduğu karlı bir kış ortasında, Fatma'da, ölen kocasından intikam alma arzusu canlanır; ansiklopediyi yakmak:

Selahattin yaşarken sokulmadığım, içinde bir aşağı bir yukarı gezinen ayak seslerinin hiç dinmediği odasına artık girebileceğimi düşündüm. Kapıyı yavaşça ittim, gördüm: Sere serpe yayılmışlar, küstahça uzanmışlar, masalarda, koltukların, sandalyelerin üstünde, gözlerde, çekmecelerde, kitapların üstünde, içinde, yerlerde, pencere içlerinde, kâğıtlar, kâğıtlar, üzeri yazılı, çizili kâğıtlar, kâğıt yığınları. İri sobanın kapağını açtım, içine tıkıştırılmaya başladım. Kibriti atınca biraz sonra, daha da kâğıt, yazı, gazete ve soba ne güzel yutuyordu senin günahlarını Selahattin. Günahların yok olup gittikçe içim ısınıyor! (Pamuk, 1998: 217).

Orhan Pamuk günümüzde, toplumu Selahattin gibi yalnızca kültürle ve radikal olarak değiştirmeyi amaçlayan insanların az olduğunu söyler. Selahattin'in ansiklopedist torunlarının ise kendi istedikleri gibi ansiklopedi yazmadıklarını ve bu türden aydınları küçümsediği türünden bir sonuca ulaşılmaması gerektiğini belirtir (Pamuk, 1999: 131).

5. Fatma: Yaşlı, Yalnız ve Kederli

Sessiz Ev'in edilgen, ama muhayyilesi anılarla dolu yaşlısı Fatma Hanım, Doktor Selahattin'in düşüncelerini okura aktaran kişidir. Fatma, hayat damarını kurutmuş olan Selahattin'in geleceğini karartma çabasına girerken, onu küllerinden uyandırarak yeniden inşa da etmiştir. Öte yandan Recep'in bakış açısından nefret ve tiksintiyle dolu acımasız, zalim bir kadın olarak yansıtılan Fatma, iç konuşmalarında kendisinin olumlu yönlerine vurgu yapar. Böylelikle o, üçlü bir bakış açısıyla okurun muhakemesine sunulur.

Fatma'nın, Selahattin'in düşüncelerini taşıyıcılığı, yanlış anlamaya uygun bir duruma neden olmaktadır. O, kocasının düşüncelerini kendi iç dünyasında seslendirir, torunlarına ya da oğullarına aktarma, onlar aracılığıyla nefretinin ya da karşı duruşunun sürdürülmesi gibi bir niyet taşımaz. Aksine kendisini asıl oluşturan geçmişini doldurmuş, şimdisini ise kendisine bağlamış bulunan bu anılardır. Anılardan öte de bir konumu, duruşu ya da kimliği bulunmamaktadır. Fatma Hanım'ın bu anıları çıkarıldığında, okura anlatacak bir hikâyesinin olduğunu söylemek güçtür. Onun tek

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

hikâyesi, ömrünü doldurmuş olan kocasıdır. Başlangıçta güçlü bir biçimde ezmiş, incitmiş sonrasında ölüp çekilince de o ezilmişliğini, incitilmişliğin etkisini üzerinden bir türlü atamamıştır. Kocasına tepkisini edilgen bir şekilde birçok kez ortaya koyar. Kendini onun kimliği karşısında konumlandırarak var olma yolunu seçer. Selahattin'in saldırılarına karşı iki yol seçer: sessizleşme veya kendisini odasına kilitleme. Selahattin'in deneyleri için elindeki mücevherlerin gitmesine göz yumar. Fatma'nın kendisini kocasının zihinsel saldırıları karşısında koruması ancak bu pasif direnişi ile mümkün olur. Ancak bunda her zaman başarılı olduğu söylenemez. Selahattin'le evli kaldıkları sürede yaşadığı travma, kendisinde kimlik krizine neden olmuştur. Bir zamanlar sesi ve varlığıyla Fatma'nın krizler yaşamasına neden olmuşken, sonraları da onu yalnız bir ses olarak sürekli rahatsız eder.

Selahattin, bilimsel uğraşları yüzünden Fatma'da soğukluk duygusunun oluşmasına neden olur ve eve hizmetçi almak suretiyle onda infial uyandırır. Daha da ileri giderek hizmetçiyle evlilik dışı ilişki kurmakla Fatma'nın kadınlık gururunun incinmesine ve iki kez de saldırganlık yapacak kadar infial uyanmasına neden olur. Selahattin'in ömrüne mal olan bilimsel mirasının yakılması ile romanın anlatı zamanında biri sakat, öteki cüce iki çocuğunun trajik ve geleceksiz bir yaşama mahkûm olması, Fatma'da Selahattin dolayısıyla uyanan infiallerden dolayıdır. Romandaki evin sessizliğinin bir anlamı, geçmişte yaşanmış bu gerilimler iken, bir diğer anlamı da bu geçmişin Fatma Hanım'ın ve cüce Recep'in bilincinde canlı bir biçimde yaşıyor olmasındandır. Bu iki kişinin anılarının, romanın şimdisinde torunlarca biliniyor olması ve 12 Eylül arifesine gelen anlatı zamanında, yaşanan tatsız olaylar, eseri saran karamsar bir havanın nedenlerini oluşturur. Fatma-Selahattin'le temsil edilen muhafazakâr- jakoben düşünce çatışmasının zaman içinde biçim değişmiş halinden ilintisiz olduğu söylenmeyecek 12 Eylül dönemi çatışmaları, Türkiye'de hep var olmuş iki kutup arasındaki gerilimin uç noktadaki bir yansımasıdır. 1980'li yılların başında ve öncesinde sağ-sol kutuplar arasında yaşanan çatışma Fatma-Selahattin arasında aile ortamında yaşanan düşünce-inanç, inanç-inançsızlık, maddeci-spiritüalist düşünce kutuplarıyla, her ne kadar Pamuk yazarsal ketumluğunu koruyorsa da, oldukça yakın ilinekler mevcuttur.

Şu paragrafın bağlamı ile Fatma'nın yaşamı arasında bağlantı kurmak mümkündür:

Bir keresinde bir arıyı, üzerine bardak kapatıp hapsedtim. Canım sıkıldıkça yatağımdan kalkar bakardım: Bir çıkış yolu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

olmadığını anlayana kadar, bardağın içinde iki gün iki gece gezindi ve sonra bir köşeye çekilip kıpırdamadan durmaktan beklemekten ve neyi beklediğini bilmeden beklemekten başka yapılacak hiçbir şey olmadığını öğrendi. O zaman tiksindim ondan, iğrendim, pancurları açtım, masanın kenarına sürükleyerek çektiğim bardağı üzerinden kaldırdım ki kaçsın, ama aptal yaratık uçup gitmedi ki! Masanın üzerinde öyle kalakaldı (Pamuk, 1998: 22).

Fatma da hayatı boyunca, Talat Paşa'nın Doktor Selahattin'i uyarması üzerine Cennethisar'daki evde yaşamaya mahkûm olmuş, oradan bir türlü çıkamamıştır. Şimdi anılarının enkazı arasında içinde yaşadığı ev, ölümü üzerine muhtemelen torunları tarafından apartmana çevrilecek, kendisi de ev ile birlikte anılarıyla yok olacaktır. Ancak hayatını yaşayamamış biri olarak. Fatma, kendisini "zavallı cahil bir kadın", "talihsiz ve zavallı" (Pamuk, 1998: 73) olarak niteler. Buradaki cahil nitelemesi, okul okumamış olarak anlam kazanır, yoksa Selahattin'in ansiklopedisinin tek öğrencisi, muhatabı ve tanıdığı olan Fatma, aslında kendisine yakıştırdığı bu sıfattan epey uzak bir yerdedir; onun aracılığıyla koca bir ansiklopedi projesi, içeriği, şeffaf bir zihinle aktarılmaktadır. Şimdide düş kırıklıkları içinde tükenmişliğiyle gözler önünde olan, tatsız bir geçmişin içinde yaşayan Fatma, kendisini yalnızca yaşlı bir insan olarak gören torunları karşısında hep acılı iç yaşamının dile getirilemez suskunluğuna, yalnızca kendisini anlayabileceği suskunluğuna çekilmiş durumdadır (Kırkoğlu, 2000: 67). Fatma, araya giren kuşak farkından ötürü, evdeki torunlarının kendisini anlama konusunda sorunlu olduğunun farkındadır. Torunlarının kendisini hiçbir zaman anlayamayacaklarını ve kendisine "yalnızca plastik kolonya şişeleriyle ve sahte neşeleriyle gülümseyeceklerini", kendisinin acılarıyla, geçmişi ve düşünceleriyle yapayalnız kalacağını (Pamuk, 1998: 95) söyler. Benzer durum, torunların eve gelişi sırasındaki diyalogda yaşanmıştır; Fatma Hanım'ın onlar üzerinde söz sahibi, otorite olma hevesi, onların bunu önemser görünen ama aslında pek de önemsemeyen duruşlarında da gözlenir. İlişkileri başından beri hep böyledir, mezarda iken ayrı dünyalardandırlar; Fatma anılarına gömülürken, diğerleri, lakayt tavırlar içindedir. Aynı dünyadan olmadıkları, birbirlerini anlayamayacakları başından beri açıktır. Bir yemekte bile doğru dürüst buluşmamaktadırlar.

Selahattin'in karşılaştırma ölçülerinde Avrupa hep modeldir. Yeni bir mücevher parçasını almaya gelen Yahudi dostuna "her zaman en iyisi" (Pamuk, 1998: 146) olarak nitelediği Cumhuriyet savunuculuğunu; zincirleme mantık yürütmeye, düşünmeyi öğrenme sonucuna götürür. Buna göre Cumhuriyet ticarete yarayacak, Doğu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

ticaretle uyanacak, insanlar para kazanmayı, hesap yapmayı öğrenecektir. Para ile matematiğin bir araya gelmesiyle fabrikalar kurulacak ve düşünmeyi öğrenmek de bu aşamadan sonra gerçekleşecektir (Pamuk, 1998: 99). Ne var ki para kazanma tezi, öncelikle Selahattin'in şahsında çöker, parlak bir mesleği olduğu halde para kazanamayan Selahattin, karısının, içinde "yüzükler, pırlantalar, elmaslar" (Pamuk, 1998: 72) bulunan, ağzına kadar dolu mücevher kutusunu boşaltmakla kalmaz. Ansiklopedisi için, Saraçhane'deki arsadan, Kapalıçarşı'daki dükkândan sonra eski ceketlerini, gümüş kalem takımını, kitap sandığını, eldivenlerini, babasından kalma sedef tespahi ve redingotunu "Gebze'deki o barbar tüccar bozuntularına" (Pamuk, 1998: 102–103) ucuza satarak kendisini gülünç duruma sokmuştur. Romanın anlatı zamanında Fatma'nın büyük bir sahiplenme duygusuyla koruduğu, kilitli dolapta sakladığı mücevher kutusu bomboştur. Doğan Bey, bunun içindeki son elmasları satarak parasını Recep ile İsmail'e vermek istemiştir. Bu kutu, ağzına kadar "[y]üzükler, bilezikler, elmaslı iğneler, mineli saatim, inci gerdanlıklar, elmaslı broşlar elmas yüzükler, elmaslar" (Pamuk, 1998: 103) ile doludur. Buradaki servet, Fatma'nın inatlaşmalarına karşın, Selahattin'in yalvarmaları ile ve paraya dönüştürecek başka bir şey kalmaması yüzünden teker teker kuyumcu Avram'a satılır. Fatma'nın eski günlerdeki gibi titizlikle koruduğu kutu, içi bomboş olsa da, kendisi için bir tür iktidar alanı olma özelliğini korumaktadır. Ne var ki bu iktidarın hâlihazırda bir karşılığı olmadığı halde, aynı zamanda yegâne sığınak olma özelliği sürmektedir. Bunun için Fatma'nın bilincinde Avram, hep Selahattin'i kandıran bir tüccar olarak kalır.

Fatma, kocasının elinden kayıp gitmesine seyirci kalmayı ya da kendi ifadesiyle tiksirmeyi bir davranış modeli olarak seçer. Buna karşı çıkmaz, ancak olanları da merakla izler. Pamuk, Fatma'nın dünyasıyla uyarlı bir şekilde Fatma'nın anlatımlarında cinselliği özellikle geri plana atmış, hiçbir şekilde açık saçıklığa yer vermemiştir. Fatma'nın odasının kapı aralığından izlemeleri ve Selahattin'in kadın için yaptırdığı kulübeye gitmeler anlatılır, gerisi romanda yer almaz:

"[B]en odamın kapısını bir parmakçık aralar, o küçük aralıktan, çalışma odasına girene kadar şeytanı merak, korku ve tiksintiyle izlerdim" (Pamuk, 1998: 223). Bu izlenmelerin farkında olan Selahattin, Fatma'ya, yaptığı işten utanmadığını açık şekilde dile getirmiştir: "Senin suçlamak ve tiksirmek zevki aldığın şeylerle ben gurur duyuyorum!" (Pamuk, 1998: 223).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Fatma, evliliğinin başlangıcında pek de soğuk bir kadın değildir. Nitekim Selahattin, evliliklerinin ilk yıllarında, kendisine hitaplarında “canım” sözcüğünü kullanır. Ancak ilerleyen zamanda aralarına giren soğukluk, hizmetçinin devreye girmesiyle başlar. Fatma ev işlerini yapma konusunda yorulduğunu söylemiş, Selahattin de eve bir hizmetçi almıştır. Ne var ki Selahattin’in ansiklopedisine aşırı zaman ayırmasıyla birlikte, Fatma köşesine çekilir. Hizmetçi; evin işlerini yapmasıyla, güzel yemek yaparak Selahattin’in övgülerini almasıyla öne çıkar ve o öne çıktıkça Fatma kendisini üstteki soğuk odasına kapatır. Ancak bu süreç, Fatma’nın nefretini bilir. Fatma, ev içindeki iktidar alanından uzaklaşmakla şimdiki hayatını şekillendirir. Aynı zamanda gönüllü bir şekilde rolünden feragat eder. Bu durum, Cennethisar’a sürgün edilen Selahattin’in İttihat ve Terakki’nin iktidardan düşmesinden sonra İstanbul’a gitmeyişi gibidir. Ancak Fatma, Selahattin ile hizmetçinin ilişkisini sabote etmek için tek eylem yapar; evi basarak çocukları sakat bırakır ve kadını döver, sonrasında bir şey yapmaz; köşesine çekilir. Fatma’nın ömrü, soğuk odasında, yorgan altında geçecektir. Fatma’nın adım adım frijitleşmesi bu süreçte gerçekleşir. Fatma’nın frijit bir kadın haline gelmesine neden olan, Selahattin’in “bağnaz jakoben takıntıları”dır (Berman, 1991). Selahattin’in bir öfke anında yükselen isyan sesi, hizmetçiyle birlikteliğini neden sürdürdüğünü de ortaya koyar: “Soğuk kadın, zavallı kadın, buz gibisin, ruhsuzsun sen! (...) bıktım ben bu yalnızlıktan” (Pamuk, 1998: 17).

Fatma’nın iç sesinde hep olumsuz bakılan Recep, Fatma’nın şimdi hizmetçisi, geçmişte ise kurbanı olan geleceksiz biridir. Recep, Fatma’nın yiyeceklere tiksintiyle yaklaşmasına, mızımızlanmasına dikkat çekmişti. Şimdi ise daha kendisine ayrılan kısmın başında onun iğrençliğini, “sinsi cüce”liğini, “hizmetçinin soyundan gel”mişliğini, “[d]jertsiz, tasasız uşak uykusuyla” (Pamuk, 1998: 16) uyuyor olmasını bir çırpıda dillendirir.

Fatma’nın tahammül sınırlarını zorlayan olay karşısında içinde uyanan infial hissiyatına yön veren duygular toplamı, belki de romanın en trajik sahnelerinden biridir. Fatma büyük bir nefretle betimlediği bu vurma sahnesinde, aslında Selahattin’e karşı yükselen öfkelerini tatmin eder. Recep’e hâlâ o günkü gibi bakıyor olması, onun inada binen öfkesinin kronik hal aldığını gösterir:

Ne kadar uzakta yarasalar, çingiraklı yılanlar, cesetler! (...). Fare leşleri, baykuşlar, cinler! Onu itip içeri girdim, demek piçlerin bunlar, elimi tutmaya kalktı! Lağım boruları, hamamböcekleri, ölüm korkuları! (...) Çürükler leşler, piçler! Kaçamadılar ve vurdum onlara (...) tabii ki Selâhattin, senin, çalışkan güçlü kuvvetli kadın dediğin o

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

yıkıldı, ben değil! O zaman, beş yıldır bahçenin ucunda dikilen ve kulübe dediğin o iğrenç günah yuvasının içini, ağlayan piçlerin sesini dinleye dinleye seyrettim. (...) aman Allahım ne iğrenç, lekeli, çirkin çaputlar, kâğıt yığınları, yanmış kibritler paslı, kırık bir maşa, teneke kutular içinde odun parçaları, devrilmiş eski sandalyeleri mandallar, boş rakı ve şarap şişeleri, yerlerde cam kırıkları, yarabbi kan da ve hâlâ ağlayan piçler, ben iğrendim ve Selâhattin o akşam gelince önce biraz ağladı ve on gün sonra o uzak köye aldı götürdü (Pamuk, 1998: 226).

6. Güdük Bilimsel Mirasın Kurbanı Olarak Recep

Sessiz Ev'in cücesi olan Recep, Selâhattin'in hizmetçisinden dünyaya gelen ve Fatma'nın vurması neticesinde bedensel açıdan gelişmemiş, bu yönüyle de sürekli olarak önemsiz görülen biridir. Selâhattin, kimi boş zamanlarında bu ürkek, çekinik ve içe kapanık çocuğa bazı bilgiler aktarmak suretiyle babalık duygusunu tatmin etmeye çalışır. Recep'in anılarının belki de en aydınlık olduğu söylenebilecek bu ender zamanlarda aktarılan bilgi kırıntıları, sosyal ve kültürel mirasın aktarımı yerine geçmez. Selâhattin'in de düşlediği türden bir miras bırakma anlamı kazanmaz. Bu bilgi kırıntıları, ansiklopediye alınan kimi kuru bilgilerdir; sözgelimi kertenkelenin kuyruğunu bırakma nedeni gibi. Bu anlarda, ürken ve korkan Recep "yorgun, çökmüş, yıpranmış bir baba" (Pamuk, 1998: 118) yüzünü görür. Nilgün'ün çocuk anıları arasında dedesinin "çok karanlık" (Pamuk, 1998: 103) diye nitelediği resminden korkması, köylülerin de kovulduğu, aşağılandığı bilgisiyle yan yana konunca, Selâhattin'in başarısızlığa uğradıkça, zamanla daha sert bir kişilik yapısına büründüğünü düşündürür. İşinin yoğunluğu arasında ihmal ettiği oğlunda, kendisine karşı bir korku oluştuğunu o da fark etmiş ve hatasını itiraf etmiştir: "Korkuyor musun benden oğlum, korkma, ben senin babanım (...) korkup susmakta haklısın, sizlerle uğraşmadım, evet, köye, o budalaların yanına yollamak zorunda kaldım sizi" (Pamuk, 1998: 172). Recep'in on üç yaşına denk gelen bu anısında, babasıyla bağ kuramamışlık, romanın anlatı zamanında bütün açıklığıyla ortaya konur. Babasıyla olan kekeme ilişkisinden herhangi bir kültürel miras devralamamış olan Recep, bir de Fatma kaynaklı darbın etkisiyle bedensel büyümemişliğiyle toplumun gözünde de önemsenmez. Yemeğini hazırladığı Fatma Hanım tarafından azarlanır, köşelerinden geçtiği evlerin balkonlarındaki insanların dikkatini çekmez, insanlar onu görmezden gelir. Gittiği kahvehanedeki halkın gözünde de dikkate değer biri değildir. Cüceliği, sokaktaki çocukların eğlence konusu olur, içeride ve dışarıda gereksiz ve değersiz biri olarak görülüşüyle, annesinin kaderine mahkûm olur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Recep, roman boyunca sokakla sorunlu bir duruş sergiler. Kendisinden değil, sokağın kendisine bakışından kaynaklanan bir sorundur bu, kimi insanlar onun konuşmalarını kayda değer görmezken, kimisi ise onu konuşmaya değer biri olarak görmez. Bunda travmatik geçmişinin neden olduğu insandan ürkme ön plandayken, aynı zamanda, baba yokluğu nedeniyle iktidarla, dolayısıyla çevreyle ilişki geliştiremeyen Recep'in konuşacak bir hikâyesinin olmayışının etkisi de vardır. Bunun için Recep'in dışarı çıkışları, hep belli bir amaca yöneliktir, ne var ki bunlar içinde birileriyle insanî bir ilişki geliştirme amacındakilerin genelde karşılığı olmaz; kahvede konuşmak istemesi karşılıksız bırakılır, ilaç alma bahanesiyle girdiği eczanedeki kadın, kocasının uyuduğunu söyler ve tanıdığı halde Recep'e karşı resmî tavır takınır. Hasan'la rastlaşmaları bir iki cümleyle, İsmail'le konuşmaları yarı küs ve öylesine bir havadadır. Darvinoğlu ailesinden insanlar da onunla ihtiyaçlarını karşılaması için konuşurlar. Sözelimi romanda Recep'in odasının ayrıntıları verilmemiştir. Bu, durum, onun kimsenin dikkatini çekecek biri olmayışına gönderme iken, diğer yandan da önemsizleştirilişine ya da önemsiz görülüşüne vurgu içerir. Bunun için de Recep, kendisi için can sıkıcı olan evden sıklıkla uzaklaşır. Ne var ki gidebileceği bir yeri de yoktur. Sürekli varoluşsal bir sıkıntı yaşar: “Sabah olunca erkenden çıkar yürürüm. Sonra çarşıya giderim, belki gene Hasan'ı görürüm, sonra belki bir başkasını görürüm, konuşuruz, belki dinler' güzel konuşabilseydim bari! O zaman dinlerlerdi” (Pamuk, 1998: 176). Recep bu gezmeleri sırasında rastladığı kardeşi İsmail'le de tekdüze bir ilişki içindedir: “İsmail'i görürüm, merhaba ağbi, der, niye hiç uğramıyorsun bize? Aynı sözler!” (Pamuk, 1998: 176).

Fatma'nın Recep ile İsmail'i sakat bırakması, roman kişilerinin bilincinde izleri pek görülmez ancak yapan ve maruz kalanın; Fatma ile Recep'in zihin kıvrımlarında canlı bir şekilde duran bir anıdır. Fatma'nın şimdi bile korkusu, Recep'in bu baskın hikâyesini, torunlarıyla paylaşmasıdır: “[S]anki birimizi topal bırakan, beni de cüce yapan siz değil misiniz?” (Pamuk, 1998: 144). Bu cümle Fatma'nın anlatısında ama Recep'in ağzından söylenir. Demek ki roman boyunca onca saygılı ve sakin duran Recep, bir öfke anında Fatma'ya geçmişte işlediği suçunu yüzüne karşı bu denli açıkça ifade etmiştir. Recep, Fatma'nın iç sesinde, adıyla anılmaz, tahammülsüz ve bağışlamasız bir öfkeyle; “sinsi”, “cüce”, “çirkin”, “tiksindirici”, “küstah”, “ayran budalası”, “piçliğinden gurur duyan” türü sıfatlarla anılır. Anlatı zamanında ise, Fatma'nın bakışından, torunlarını kandırarak geçmişte olanları aktaran, bunun için de kendisine acındıran bir sinsi olarak görülür. Romanın açılış sahnesinde yiyecekler karşısında, mızızızlanan Fatma'nın asıl düşüncesi,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

varlığına asla tahammül edemediği Recep'e yönelik bu bakışıdır. Recep, annesinin ve babasının günahını bir de Fatma'nın eziyete varan bu yaklaşımının muhatabı olarak öder. Recep, Parla'ya göre, bencil ve duyarsız Selahattin Darvinoğlu'nun ancak 'cüce' kalabilen bilimsel ihtirasıdır. Aynı zamanda Fatma Hanım'a acılarını ve mutsuz evliliğini hatırlatan geçmişin hayaletidir (2008: 62). Kendisinin bedensel kusurlu oluşunda etkisi göz ardı edilemeyecek Fatma Hanım'a hizmetçilik etmesi, Recep'in keder yüklü kaderidir. "[U]tandıran gövdesi" (Pamuk, 1998: 39) ile "insan içine çıkmaktan korktuğu", hicap ettiği için (Pamuk, 1998: 221) bu kaderi yaşamaktan başka seçeneği de yoktur.

Recep bu çıkışsız, umutsuz ve önemsiz duruşuyla, temas kurulmak istenen halkla özdeşlik arz eder. Recep, geçmişten bir miras devralmadığı gibi geleceğe dönük umutlar ve beklenti sahibi değildir; üstelik var olduğu zamanın bu iki yönüne ek olarak, şimdisine de ilişkin bir ağırlığından söz edilemez. Selahattin Bey'in halkla yakınlaşma düşüncesinin çarpık bir ürünü ve Meşrutiyet'le başlayan halkla yakınlaşma hareketinin başarısızlığını göstermek için romana konmuş gibidir (Karaca, 2003: 16).

SONUÇ

Meşrutiyetten Cumhuriyet'e devredilen düşünce mirası içinde, ilk örnekleri Tanzimat döneminde görülen pozitivism, onun devamı mahiyetinde olan bilimcilik ve ansiklopedizm Türk düşünce hayatı içinde 1980'li yılların sonlarına, internet çağına kadar varlığını hep canlı bir biçimde sürdürür. Türkiye'nin batılılaşma serüveni içinde hep arzulu bir biçimde yaklaşılacak bilim ve bunu temsil ettiği varsayılan ansiklopedi olgusu, anılan tarihlere kadar içinde okuryazar olan hemen her evin belirgin kültürel aksesuarları arasında kendine sürekli yer bulmuş ve seksenli yıllarda gazetelerin cazip promosyon faaliyetleri arasında yer almıştır.

Orhan Pamuk, *Sessiz Ev*'de, bilimsel bilgiyle kurduğumuz nahif ilişkinin düşünsel kökenlerine ilişkin bir bellek yoklaması yapmış ve Selahattin Darvinoğlu karakteri üzerinden kültürel bir kazıya girişmiştir. Meşrutiyet dönemiyle yayılma ortamı yakalayan pozitivist bilgiyi, tek başına giriştiği 48 ciltlik ansiklopedi projesiyle kitlelere ulaştırmak ve Doğu'ya Batılı bilgiyi getirmek isteyen bu aydın, başarısızlık duvarına toslar. Tüm Doğu'yu bilimsel bilgiyle aydınlığa kavuşturarak Avrupa ölçeğinde bir başarı yakalama arzusunun pek de anlamlı olmadığını fark ettiğinde, oldukça gecikmiştir. Bilimsel ihtirası yüzünden evliliğini açmaza sokmuş, ilişkiye girdiği hizmetçisinden doğan iki çocuğunun karısı tarafından sakat ve topal bırakılmasına engel olamadığı gibi onlara bir gelecek

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

bırakamamıştır. Düşüncesini ne köylülere, ne kentlilere ne de eşine kabul ettiremediği gibi, ansiklopedisinin bir sayfasını bile yayımlayamamıştır. Üstelik ömrüne mal olan bu eseri, karısı tarafından yakılmak suretiyle, bütün emeği hiçe indirgenmiştir.

Roman bu açıdan, bir düşünce biçiminin zamana yayılan iflasını anlatır. Bu iflas, gerisinde her biri trajediyle yüklü, ama kendi içine kapanık insanların yaşamlarını kesik öykü parçacıklarıyla günümüze, 1980'li yıllara bağlar. Roman bu açıdan büyükbaba-büyükanne, oğul-gelin ve torunlar olmak üzere, üç kuşağın ayrı ve ayrıksı öykülerini birbirine bağlar.

Selahattin, İstanbul'dayken İttihat ve Terakki'yle sürtüşmesinden dolayı sürgün edilmekle, aslında mesleği olan doktorluktan ve uğraştığı siyasetten uzaklaştırılmıştır. Bu sürgün hayatını, halkla diyalog kurma çabasına dönüştürme arzusu da karşılıksız kalmıştır. Üstelik ömrüne mal olan ansiklopedi projesi beklentilerini karşılamamıştır. Selahattin'den romanın anlatı zamanında miras kalan iki oğlu ise yetersiz, eksik haldedir; iki nakıs bedendir. Romana adını veren evin sessizliğinin gerisinde aslında oldukça çok ses vardır. Geçmişin öykülerinin yaşayanı ya da tanıdığı olan Fatma Hanım ve Recep, trajediyle yüklü başarısızlık öyküsünü şimdiye bağlarlar. Romanın tüm kişilerinin hissettiği büyük sıkıntı, Doğu'nun bir özelliği gibi sunulsa da çok daha evrensel bir endişedir. Bu, bir başkası olma hayali ya da, kolaylıkla kendi olamama endişesine dönüşür (Gülsoy, 2008: 27). Romanın kötümser havasının gerisinde yoksulluk, gerilik, Doğululuk, babasızlık gibi bir aşağılık kompleksi de vardır. Derinden hissedilen bu kötümserliğin nedeni, Fatma-Selahattin iletişimsizliğinin, bugünü olduğu gibi geleceği de belirleyeceğine dair sezgidir. Roman, jakobenizm ile muhafazakârlık arasındaki çatışmanın neden olduğu kültürel bağlamın bir ürünü olarak görünür. Bu yönüyle *Sessiz Ev*, alegorik düzeyde 20. yüzyıl Türkiye tarihini iki nobran zihniyetin sürtüşmesine bağlayan bir argüman olarak da okunabilir (Kılıç, 2008: 149).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

KAYNAKÇA

- BERMAN, Paul (1991). "La Maison du Silence". **The New Republic**. (September 9). 1991. (205)-11: 36–39; <http://www.orhanpamuk.net/articles/paulberman.htm>. Erişim: (17 Mart 2008).
- DEMİR, Remzi (1999). **Türk Aydınlanması ve Voltaire**. İstanbul: Doruk Yayınları.
- GÜLSOY, Murat (2008). "Yaratıcı Yazar: O Öteki Kişi". **Orhan Pamuk'un Edebi Dünyası**. (Der). Nüket Esen - Engin Kılıç. İstanbul: İletişim Yayınları: 19–29.
- HANIOĞLU, M. Şükrü (1986). "Bilim ve Osmanlı Düşüncesi". **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi II**. İstanbul: İletişim Yayınları: 346–347.
- HANIOĞLU, M. Şükrü (2006). **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih**. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- IŞIN, Ekrem (1986a). "Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm". **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi II**. İstanbul: İletişim Yayınları:352–362.
- IŞIN, Ekrem (1986b). "Osmanlı Materyalizmi". **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi II**. İstanbul: İletişim Yayınları: 363–370.
- KARACA, Alaâttin (2003). "Sessiz Ev'de Anlatıcı ve Bakışaçısı". **Dergâh**. (164): 1, 15–19.
- KILIÇ, Engin (2008). "Sessiz Ev'in Sesleri". **Orhan Pamuk'un Edebi Dünyası**. (Der). Nüket Esen - Engin Kılıç. İstanbul: İletişim Yayınları: 139–150.
- KIRKOĞLU, Serdar Rifat (2000). "Bir Zaman Romanı: Sessiz Ev", **Orhan Pamuk'u Anlamak**. Der. Engin Kılıç. İstanbul İletişim Yayınları: 66–70.
- KORLAELÇİ, Murtaza (2001). "Pozitivist Düşüncenin İthalı". **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce I**. İstanbul: İletişim Yayınları. 214–222.
- KUYAŞ, Ahmet (2000). "Tarihçi Gözüyle Sessiz Ev", **Orhan Pamuk'u Anlamak**. Der. Engin Kılıç. İstanbul İletişim Yayınları: 71–74.
- MARDİN, Şerif (1983). **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895–1908**. İstanbul: İletişim Yayınları.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

OKAY, Orhan (1969). **Beşir Fuad-İlk Türk Pozitivist ve Naturalisti**. İstanbul: Hareket Yayınları.

ÖZEMRE, Ahmet Yüksel. "Bilimcilik İdeolojisi". **Fiziksel Realite Meselesine Giriş**.
www.gyte.edu.tr/Dosya/218/labs/Dogan/Bilimcilik.doc.
Erişim: (20 Nisan 2009).

PAMUK, Orhan (1998). **Sessiz Ev**. İstanbul: İletişim Yayınları.

PAMUK, Orhan (1999). **Öteki Renkler**. İstanbul: İletişim Yayınları.

PARLA, Jale (2008). "Orhan Pamuk'un Romanlarında Renklerin Dili". **Orhan Pamuk'un Edebi Dünyası**. (Der). Nüket Esen - Engin Kılıç. İstanbul: İletişim Yayınları: 55-76.